

Az Őszikék megjelenése és
korai recepciója

Jelige: „Fájó gép”

Tartalomjegyzék:

1.	Bevezetés.....	4
2.	A kezdet.....	7
2.1.	<i>A Tölgyek alatt</i>	8
2.2.	<i>A lepke</i>	9
2.3.	<i>Tetemre hívás</i>	9
2.4.	<i>Vásárban</i>	12
2.5.	<i>Ének a pesti ligetből</i>	12
2.6.	<i>Vörös Rébék</i>	12
2.7.	<i>Tengeri hántás</i>	13
2.8.	<i>Kozmopolita költészet</i>	13
2.9.	Kitekintés a Kozmopolita-vitára	15
2.10.	<i>Hídavatás</i>	16
2.11.	<i>Epilógus</i>	17
2.12.	<i>Nem kell dér</i>	17
2.13.	<i>Harmincz év múlva</i>	17
2.14.	<i>Toldi szerelme</i>	18
2.15.	<i>Éjjéli párbaj</i>	18
2.16.	<i>A jószágos özvegynek</i>	18
2.17.	<i>Kortársam R. A. halálán</i>	19
3.	<i>A Daliás idők árnyékában</i>	19
4.	Tanulmányok az <i>Őszikékről</i>	21
5.	A kiadott kötetek problémájáról.....	23
6.	Összegzés, kitekintés.....	25

Függelék:

I.	Az <i>Őszikék</i> verseinek címjegyzéke, valamint a kötetbe való másolás időpontja.....	27
II.	<i>A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei</i> , 1878. febr. 27-ei ülés 2. pontjában olvasható a jelentés a <i>Tetemre hívás</i> felolvasásáról	29
III.	<i>A Szegedi Árvízkönyv</i> létrejöttének folyamata a Kisfaludy Társaságban	29

IV. Aristophanes.....	30
V. 1882–1894 között megjelent, Arany kései verseit tartalmazó kötetek.....	30
VI. Tolnai Lajos: <i>Egy nagy költő halálakor</i>	30
VII. Felhasznált folyóiratok jegyzéke.....	31
VIII. Kéziratok lelőhelye	32
IX. Levelek lelőhelye	32
X. Rövidítésjegyzék	33
XI. Bibliográfia.....	38

1. Bevezetés

Arany János *Őszikék* című kötetének vizsgálata során több meglepő érdekességre figyelhetünk föl. Mindenekelőtt arra, hogy úgy tűnik, nincs egységes kiadása az *Őszikék* verseinek, ugyanis az első folyóiratokban megjelenő közlések óta minden kötetkiadásban más található.¹ Emellett a filológiai-textológiai probléma mellett az is feltűnő, hogy a hosszú hallgatás után újból megszólaló lírikus Aranynek a kortársak körében – néhány kivételtől eltekintve – igazán jelentős méltatása, illetve a kései versek új, modern hangjának elemzése nem történik meg. A versek megjelenésének és recepciójának bogozgatása közben talán ennek a kérdésnek a miértjére egyfajta lehetséges választ találtam, dolgozatomban ennek a két témakörnek a megvilágítására teszek kísérletet.

A problémát a legelején kezdve, az *Őszikék* írásának kezdetétől (1877), az első (főként) folyóirati megjelenéseken keresztül az első „teljes” kötet megjelenéséig mutatom be az *Őszikék* kiadását, a kortársak fogadtatásának ismertetésével együtt. A feladat nehézségei és feltáratlansága, valamint a dolgozat megadott keretei szorítanak arra, hogy csupán ezt a kötetet és ezt az időszakot vizsgáljam.

Arany János költészetének válogatott műveit tartalmazza az úgynevezett *Kapcsos könyv*. Ezt a kulccsal zárható könyvet Gyulai Páltól² kapta 1856. augusztus 20-án,³ az ajándékozás dátuma a könyv első lapjának hátoldalán olvasható. A könyvecskének három fakszimile kiadás is van.⁴ A kötet három jól elkülöníthető részre tagolható:

Az első szakasz az 1856. jún.–1871. dec. 28. között bemásolt 13 verset tartalmazza. Több híresebb alkotás is szerepel itt, mint például a *Szondi két apródja*, *Pázmán lovag*, *Ártatlan dacz*, vagy Juliska halálával kapcsolatos versek (4db). Ez a rész jól elkülöníthető, nem tartozik a kései Arany-líra körébe.

Ezt követően csak 1877-ben – szűk 6 évvel később – találunk új műveket a könyvben. A 10. lap felső részén *Uj Folyam* cím alatt a kezdő dátum (1877) bejegyzésével új szakasz indul, amely az 1877. júl. 3. és 1880. dec. 10. között bemásolt műveket tartalmazza. A kötet ma ismert címét – *Őszikék*⁵ – Arany csak később másolta az *Uj Folyam* bejegyzés mellé

¹ Csupán a legfontosabbakat említve: ARANY I. [1883].; ARANY Hátrahagyott.; ARANY 1894.; AJÖM I.; KERÉNYI 1993.; ARANY 2003. Bővebben lásd „A kiadott kötetek problémájáról” című fejezetet, valamint a Függelék V. pontját.

² Gyulai Pál életéről, személyéről, munkásságáról lásd: SOMOGYI 1977, 9–226, 451–463.

³ Gyulai feltehetően Nádasdy Tamástól kapta. Vö.: AJÖM I., 526.

⁴ Kapcsos könyv 1962.; Kapcsos könyv 1977.; Kapcsos könyv 1982.

⁵ *Őszikék*: késő ősszel virágzó kikiricsfajta (*Colchicum autumnale*). Vö.: Arany L 1888, XX.

ceruzával. A címadó művet 1877. aug. 13-ai dátummal, az *Uj Folyam* 23. verseként másolta be Arany, a cím alá írva „Ez új gyűjtemény szándékolt címe”.⁶

A harmadik rész a könyv hátsó lapjain *Töredékes holmi* cím alatt található, ebben kétoldalmi ceruzával írt fordítások, töredékek olvashatók.

Dolgozatomban a megadott terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem a teljes kötettel, és annak valamennyi versével foglalkozni, csupán az *Őszikék* versei közül Arany életében kiadott műveknek megjelenési körülményeivel, fogadtatásával és kötetbe kerülésével foglakozom. Az 1877–1882 között megjelent versek címeit pontosan tudjuk azonosítani, mivel Arany gondosan megjelölte a kiadásra átadott verseket kék csillaggal,⁷ ezekből 15 darab van a kötetben. A bemásolás sorrendjében ezek a következők:⁸

1. *A lepke*
2. *Epilógus*
3. *Vásárban*
4. *Tengeri-hántás*
5. *Éjjeli párbaj*
6. *A tölgyek alatt*
7. *Kozmopolita költészet*
8. *Hídavatás*
9. *Kortársam R. A. halálán*
10. *Ének a pesti ligetről*
11. *Vörös Rébék*
12. *Tetemre hívás*
13. *Nem kell dér*
14. *Harmincz év múlva*
15. *A jóságos özvegynek*

A főlisortolt versek megjelenési körülményeinek bemutatásán kívül, azok kortárs recenzióját is bemutatom az *Őszikék* első, kötetben való megjelenéséig. Azonban már ebben a határkijelölésben is problémába ütközünk, hiszen nem egyértelmű a válasz arra a kérdésre, hogy mit tekinthetnénk első teljes kiadásnak, illetve mihez képest tekintsük annak. Nehezíti ezt a feladatot, hogy az sem egyértelműen tisztázott, hogy hány vers tartozik az *Őszikék* közé. A kérdésre – hány verset tartalmaz az *Őszikék* kötet – az alábbi válaszok lehetnek. Ha a ma

⁶ Kapcsos könyv 1982, 25.

⁷ A csillagozás értelméről: KERÉNYI 1993, 13.; Kapcsos könyv 1982, [3].

⁸ Vö.: Kapcsos könyv 1982.

elfogadott textológiai és filológiai elvet, az ultima editiót követjük, akkor a kihúzott (*A magyar nyelv*),⁹ a kimetszett (31. vers– *Bonczék*)¹⁰ és a sorszám nélküli verseket is a kötethez kell sorolnunk. Ez alapján 58 darab mű alkotja a kötetet (56 új, és 2 „régibb”).¹¹ Ezzel szemben a legújabb mértéknek tartható szövegkiadás – mely Kerényi Ferenc szöveggondozásában jelent meg – 55 darab verset sorol az *Őszikék* művei közé.¹² Ennek az eltérésnek az az oka, hogy a versek közlésében „messzemenően tiszteletben tartottuk a költői szándékot”,¹³ így azonban hibásan közli a címadó vers (*Őszikék*) II. szakaszát,¹⁴ amely a *Kapcsos könyv*ben nem szerepel, illetve nem számol a számozatlan versek és a kimetszett 31. költemény problémájával. Voinovich Géza alapos, de sajnos már bő fél évszázados kritikai kiadása a kötet egységes közlése fölé rendeli az időt mint rendezőelvet, így – a két korábbi vers – az *Aj baj* és a *Fél Magyarság* nem szerepel a kötet versei között.

Azonban nemcsak a mértékadó kiadás kijelölése problémás feladat, már maga az első megjelent kötet megkeresése is komoly nehézségeket állít elénk. Ezt bővebben bemutatom „A kiadott kötetek problémájáról” című fejezetben. Mindenesetre a dolgozat tárgyalt idő-intervalluma lezáró pontjának a Ráth Mór kiadásában megjelenő 1894-es *Arany János Kisebb költeményeit* jelöltem ki,¹⁵ mivel ez a kiadás az, ami elsőként célozza meg az *Őszikék* teljes közlését.

Több bemutatása, ismertetése van a *Kapcsos könyvnek*,¹⁶ a benne szereplő egyes verseknek,¹⁷ azok irodalomtörténeti jelentőségének, ill. helyének,¹⁸ a könyv pozíciójának az életműben.¹⁹ Sőt egyes versek megjelenésének, ill. fogadtatásának története sem teljesen ismeretlen.²⁰ Azonban pontos és átfogó összefoglalása még nem jelent meg az új kritikai

⁹ *Kapcsos könyv* 1962, 43 (51. vers). Mellé írva: „Inediták közé való”

¹⁰ Keresztury Dezső állítja, hogy az *Őszikék* közé való a *Bonczék*: KERESZTURY 1977, [18–19]. Kerényi Ferenc már tényként közli: KERÉNYI 1993, 13.

¹¹ Az *Őszikék* – általam összeállított – verseit lásd a Függelékben.

¹² KERÉNYI 1993. Az Osiris kiadónál 2003-ban megjelent *Arany János* kötetek (ARANY 2003.) nem szolgálhatnak a *Kapcsos könyv* taglalásához például, mivel a verseket időrendbe közlik, így az *Őszikék* kötetének a formája elveszik (A pontosságot illetően azonban fontos, mivel számot vet a kritikai kiadás hiányával vö.: SZILÁGYI Márton, *Utószó* = Arany II. 2003, 809–816.). Hasonlóan ehhez Voinovich Géza kritikai kiadása alapján készült Vekerdy Tamás-féle kiadás is időrendben közli a műveket. Vö.: ARANY 1981.

¹³ KERÉNYI 1993, 13.

¹⁴ Az *Őszikék* II. szakaszát lásd: AJÖM I., 542.

¹⁵ ARANY 1894.

¹⁶ KERÉNYI 1993, 11–13.; KERESZTURY 1982, [1–21].

¹⁷ BALOGH 1980, 145–146.; BARTA 1953, 169–178.; BARTA 1987, 144–148.; BARTA 2003, 355–359.; KERESZTURY 1987, 537–552, 561–596.; KERESZTURY 1937, 70–72.; NÉMETH G. 1970, 22–23.; SZILI 1996, 183–202.; TARIÁNYI 2007, 384.; TARIÁNYI 2013, 129–138, 323–330.

¹⁸ KERESZTURY 1987, 544–559.; EISEMANN 2010, 295. S. VARGA 2005, 569–570.

¹⁹ NYILASY 1998, 105–109.; NÉMETH G. 1970, 17–41.; NÉMETH G. 1995, 22–26.; BARTA 1953, 161–169.; BARÁNSZKY-JÓB, 1957, 96–98.

²⁰ SÁFRÁN 1962, 21–30.; NÉMETH G. 1985, 61–68.; VOINOVICH 1938, 261–324.; KERESZTURY 1987, 552–561.; SÖTÉR 1962, 5–17.

kiadásban az *Őszikék* verseinek. Jelen dolgozatomban egy részproblémával a kiadás körülményeivel és a korai fogadtatással kívánok foglalkozni. Ennek során korabeli rangos budapesti folyóiratokra²¹ és Arany, eddig kritikai kiadásban még meg nem jelent, levelezésére támaszkodom. A dolgozat felépítését tekintve először a versek megjelenési körülményeit, esetlegesen – ha van – az adott vershez szorosan kapcsolódó recenziókat mutatom be a megjelenés sorrendjében, majd ennek átfogó értelmezését követően a nagyobb perspektívájú tanulmányokat foglalom össze a ciklus kötetbe kerüléséig, végül a kötetben való megjelenés problémáját taglalom.

2. A kezdet

Az első lépéseket, melyek az *Őszikék* hírének terjedését jelzik, homály fedi. Csupán Arany László 1888-as beszámolójára támaszkodhatunk,²² amelyben bár vannak kétes hitelű adatok,²³ mégis – mivel a kései versek nyilvánosság elé kerülésének kezdeti útját mutatja be – érdemes ismertetni: A Margitszigeten a *Kapcsos könyvvel* járó költőt nem lehetett „noszogatni”. „Várni kellett míg ő maga [...] mutatja meg a kész művet. [...] Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak fölolvastott belőle néhányat; az Ő kérésére aztán meg nekem, s kettőnk kértére Gyulai-nak és Szász Károly-nak.”²⁴ Ahogy „a Budapesti Szemle telhetetlen szerkesztője”²⁵ tudomást szerzett a versekről megindult a küzdelem az *Őszikék* nyilvánosságra kerüléséért. Az *Őszikék* befogadás-történetének talán ez a legismertebb levélváltása,²⁶ amelyben Gyulai több sikertelen szóbeli kísérlet után, levélben kér lapja számára verset.²⁷ Jól tudjuk, hogy Arany nem tagadja meg kérést, s több érdekes adat között pusztán annyi elvárása van, hogy „esetről estre való politikát úzzünk. [...] ha az megjelent, és meglátom mikép fogadják, akkor a következő számra megint egyet”.²⁸ Így kezdődött meg a versek közlése.²⁹ A továbbiakban, ahogy már említettem, a verseket a megjelenés sorrendjében mutatom be.

²¹ Folyóiratok katalógusát lásd a Függelékben.

²² ARANY L 1888, I–XXXI.

²³ A téves adatokra Keresztury Dezső mutat rá. Vö.: KERESZTURY 1982 [13–14].

²⁴ ARANY L 1888, XX.

²⁵ Gyulai Aranyhoz, 1878. okt. 3. (a „Számla” aláírása alá írva).

²⁶ Ennek oka, hogy a levélváltást 1882-ben több lap is közölte, többek között: Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 700. 1889-ben az ARANY 1888. 4. kötete.

²⁷ Gyulai Aranyhoz, 1877. okt. 20. Gyulai kérésében arra hivatkozik, hogy korábban ő is adott egy beszélyt – Arany lapja számára – a Koszorúnak. Ez 1863-ban a Koszorú 1. számában jelent meg, *Nők a tükör előtt* címmel. Vö.: Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 699.

²⁸ Arany Gyulaihoz, 1877. okt. 22.

²⁹ Később (Arany halálakor) több lap is megemlékezik arról, hogy a kései versek megjelenése Gyulainak köszönhető. Vö.: Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz., 1516.; Budapesti Hírlap, 1882, 293. sz. [Melléklet], 3.

2.1. *A tölgyek alatt*

A szakirodalomból ismert, hogy *A tölgyek alatt* a Budapesti Szemle 1878. januári számában³⁰ jelent meg először.³¹ Ez azonban csak bizonyos szempontból igaz, ugyanis a kiadás engedélye valóban a Budapesti Szemle joga volt,³² de – valószínűleg a hír elterjedése érdekében, a Szemle engedélyével³³ – többek között a *Hon* (1877. dec. 25.),³⁴ a Pesti Napló (1877. dec. 27.)³⁵ és a Vasárnapi Újság³⁶ (1877. dec. 30.)³⁷ már a Szemlét megelőzően közölte.

A Vasárnapi Újság így nyilatkozik a megszólalásról: „Arany János oly rég pihenteti már tollát, hogy irodalmi eseménynek tekinthetjük, ha megszólal.”³⁸ S valóban, nagy sikernek örvend Arany újbóli megszólalása,³⁹ azonban még decemberben durva hangú bírálat érkezett levélben a költőhöz, amelyet később Riedl Frigyes Sárvány Antalnak tulajdonított.⁴⁰ A levél egy gúnyos versen kívül, tartalmazza még, *A tölgyek alatt* egy folyóiratból kivágott példányát, mely magán viseli Sárvány javításainak nyomát. Arany válaszverse, jegyzetei Sárvány levelének alján találhatók. Sárvány levelét és Arany hozzá fűzött megjegyzéseit már Voinovich Géza feldolgozta.⁴¹

Itt utalnék Aranyra a Gyulaihoz írt '77. október 22-i levelére, melyben hangot ad az elítélő fogadtatás iránti félelmének, és kilátásba helyezi a további közlés berekesztését, arra az esetre, ha bántó kritika érkezne. Amint tudjuk Arany nem tartotta be ezt az ígéretét, bár mind Sárvány leveléhez fűzött kommentárjából, mind Ercsey Sándortól tudjuk, hogy a kritika mélyen érintette.⁴²

³⁰ Budapesti Szemle, 1878, 16. köt., 31. sz., 172–174.

³¹ Ha így lenne, akkor felvetődne a kérdés: mégis hogyan érkezhett a *Tölgyek alatt* bírálat a már 1877. dec. 31-én.

³² Erre csak közvetett bizonyítékom van: az 1877. decemberi közlésekhez csatolt kísérő szövegek. Lásd a következő lábjegyzetben.

³³ „A Budapesti Szemle 1878. jan-febr-i füzet (mely csak 1878. jan. 1-jén fog megjelenni) kiválóan érdekes tartalommal bír. [...] Arany Jánostól költemény. A nagy költő évek óta most először szólal meg. Költeményét most a kiadó engedelmével egész terjedelemben közöljük.” *Hon*, 1877, 339. sz. (dec. 25.), 2.

³⁴ *Hon*, 1877, 339. sz. (dec. 25.), 2.

³⁵ „Arany János következő új költeményét közli a Budapesti Szemle januári füzet.” *Pesti Napló*, 1877, 340. sz. (dec. 27.), 2.

³⁶ A Vasárnapi Újság dec. 23-ai száma már előre felhívja a figyelmet a mű megjelenésére, azonban a címet hibásan közli: „Tölgyek alatt szeretek pihenni.” *Vasárnapi Újság*, 1877, 51. sz. (dec. 23.), 832.

³⁷ *Vasárnapi Újság*, 1877, 552. sz. (dec. 30.), 832.

³⁸ *Vasárnapi Újság*, 1877, 51. sz., 814.

³⁹ „a vers a költő régi erejére vall. Az alakítás ereje, a technika bámulatos tökélye is egészen a régi.” *Vasárnapi Újság*, 1877, 52. sz., 832.

⁴⁰ RIEDL 1982, 329. Itt pusztán ennyi áll: „Szerzője Sárvány Antal volt.”

⁴¹ *AJÖM I.*, 538–539.

⁴² Arany megbántottságát Ercsey Sándor is feljegyzi, akinek – saját bevallása szerint – 1878 nyarán mesélte el fájdalmát a költő. ERCSEY 1883, 194–195.

2.2. *A lepke*

Szinte a Szemlével versenyezve jelenik meg a Whol-lányok⁴³ lapjában, a Magyar Bazárban, *A lepke* (1878. jan. 1.).⁴⁴ A lapok szemfényvesztő sebességgel vették át a verset.⁴⁵ Mintha ekkor kezdenék elhinni a kortársak, hogy Arany János újra aktív részesévé válik az irodalmi életnek. Alátámasztja ezt a feltételezést a Vasárnapi Újság közleménye: „rég hallgató koszorús költőnk újra megszólalt s reménnyel biztat, hogy ezentul minél gyakrabban fogunk gyönyörködhetni szavában.” E mellett újabb érdekfeszítő eseményre irányítják a figyelmet: „egy kisebb terjedelmű költői elbeszélés fog megjelenni nemsokára, mely a Kisfaludy Társaság nagy gyűlésén kerül felolvasásra.”⁴⁶ S ezt igazolva február 10-én a Kisfaludy Társaság 29. közülésén előadásra kerül a *Tetemre hívás*.⁴⁷

2.3. *Tetemre hívás*

A jól meghirdetett, s Arany János neve miatt feltűnést keltő közülésen óriási tömeg gyűlt össze. Legrészletesebben a Pesti Napló másnapi (1878. febr. 11.) száma beszéli el a történeteket. Említi, hogy a résztvevők már előre készültek az ünnepségre, ami bebizonyosodott az ülést követő ünneplésen.⁴⁸ A balladát Szász Károly „Nem olvasta, hanem gondos tanulmánnyal, tökéletes készütséggel szavalta.”⁴⁹ A riadó taps és a heves ünneplés következtében az ülésen tíz perces szünetet voltak kénytelenek tartani. „Arany János balladája előadása után a Két egyetem ifjúságának küldöttsége díszes ezüst koszorút nyújtott át az elnökségnek a költő számára”⁵⁰ Ragályi Lajos joghallgató volt az átadó.⁵¹ Az ülést követően az ünneplők átvonultak Arany János lakására, hogy tovább éltessek a költőt. A Kisfaludy Társaság köszöntése után, Lukács Móríc, a Kisfaludy Társaság elnöke adta át az egyetemi ifjúság ajándékát, a gyöngyökkel hímzett selyempárnán fekvő ezüstkoszorút, majd bemutatta

⁴³ Whol Janka (1846-1901), és Whol Stefánia (1848-1889) a Magyar Bazár szerkesztői. Azért tudtak szinte elsőként verset szerezni Aranytól, mivel jó kapcsolatban álltak a költővel lásd Vadnay Aranyhoz, 1878. márc. 6. További információk a lapról: Szabolcsi 1985, 245-246.

⁴⁴ Magyar Bazár, 1878, 1. sz. [szépirodalmi rész], 1.

⁴⁵ Pesti Napló, 1878, 1. sz. (jan. 1.), 1. Cím alá írva: „A Magyar Bazárból”; Vasárnapi Újság, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 11., A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 1. sz. (jan. 6.), 14.

⁴⁶ Vasárnapi Újság, 1878, 1. sz. (jan. 6.), 11. Megjelenik még a hír: A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 1. sz. (jan. 6.), 14.

⁴⁷ Megjelenések: Budapesti Szemle, 1878, 16. köt., 32. sz., 394–397.; Fővárosi Lapok, 1878, 57. sz. (márc. 9.), 1.; Kisfaludy Társaság Lapja, Új Folyam, 1878, 13. köt., 222–224.

⁴⁸ *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1878. jan. 30-ai rendes havi ülésén 75. pontja közli, hogy a febr. 10-ei ülés 4. pontja lesz a *Tetemre hívás*. Tehát ekkor már készen van az ülés rendje.

⁴⁹ A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 7. sz. (febr. 17.), 110.

⁵⁰ *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1878. febr. 27-ei ülés 2. pontjában olvasható a jelentés a vers felolvasásáról. Lásd a Függelékben.

⁵¹ Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.

a fiatalokat.⁵² A Petőfi-társaság küldöttei „tiszteleti tagságról szóló oklevelet”⁵³ adtak át Aranynek. Az ezt követő beszélgetés döntő fontosságú irányt vett, a *Szigligeti-album*ra terelődött a szó, s a jelen levő szerkesztők (Várady Antal, aki a díszoklevelet átadta, és Sümegi Kálmán) megemlézték, hogy az album számára kértek már levélben verset Aranytól, de felelet még nem érkezett. Válaszképpen Arany átnyújtotta nekik a *Tengeri hántás* kéziratát.⁵⁴ A pontosabb körülmények leírására érdemes a kortárs sajtót idézni:⁵⁵

„A költő a Szigligeti-albumnak szánt költeményt egy kéziratcsomagból, egy vastag füzetből vette ki, mely csaknem egészen tele van kiadatlan költeményekkel. E látvány úgy hatott a küldöttség tagjaira mintha hirtelen egy rejtett bánya kincseire bukkantak volna. [...] [Arany János] költői lángját, munkakedvét egyre fenntartja, s hiven megőrzi a nemzeti irodalom újabb dicsőségére”.⁵⁶

Teljesen nyilvánvaló, hogy miután ezek a sorok megjelentek, a kortársak, s kimondottan a szerkesztők fokozott izgalommal várták a folyóiratközléseket.⁵⁷ Ekkor figyeltek fel újra Aranyra, és kezdett újra a közélet naponta emlegetett alakjává válni. Erre (is) mutatnak rá a következő (*Tetemre hívással* kapcsolatos) cikkek, tanulmányok, amik a kritikai befogadás felé nyitnak.⁵⁸

A Vasárnapi Újság hetilap révén csak pár nappal később tudott beszámolni a történetekről, de ez időt adott a szerkesztőnek, hogy a puszta ismertetésen kívül egyéb információkat is közöljön a versről.⁵⁹ Így leírja, hogy a tetemre hívás, az istenítéletek egy típusa, e kapcsán párhuzamot talál a Nibelung-énekekkel, valamint tisztázza a káptalan, és a pörösztő, pristaldus szerepét, amelyek a későbbi kutatásnak alapvető irányai lettek.⁶⁰

A komolyabb (legalábbis egy hetilapnál komolyabb) kritikai fogadtatás Moller Ede még 1878-ban megjelent dolgozatával kezdődött.⁶¹ Moller munkájának ismertetői

⁵² Az ezüstkoszorú kinézetéről eltérő véleményeket lásd: Fővárosi Lapok, 1878, 35. sz. (febr. 12.), 269.; Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.; A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 7. sz. (febr. 17.), 110.; Vasárnapi Újság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109. Ellentmondás nincs közöttük, csupán fokozati eltérés van a díszítettséget tekintve – legdíszesebb változatot lásd a Fővárosi Lapok említett számában.

⁵³ A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 7. sz. (febr. 17.), 112.

⁵⁴ A vers megjelenésének körülményeit lásd később a *Tengeri hántás* taglalásánál.

⁵⁵ Vö.: Fővárosi Lapok, 1878, 35. sz. (febr. 12.), 268-269.; Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.; A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 7. sz. (febr. 17.), 110.; Vasárnapi Újság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109.

⁵⁶ Kiemelés a folyóiratban. Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.

⁵⁷ Már 1878. március elejétől elkezdik a verskérést a szerkesztők (levélben).

⁵⁸ Vö.: Pesti Napló, 1878, 38. sz., 1.; A Petőfi-társaság lapja, 1878, III. köt., 7. sz. (febr. 17.), 110-112.; Fővárosi Lapok, 1878, 55. sz.; A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1878. febr. 27-ei ülés 2. pont. [Leghiggadtabb összefoglaló].

⁵⁹ Érdekes lenne a különböző folyóiratok verstörténet ismertetéseit összevetni, azonban jelen dolgozat keretein belül erre nincs lehetőség.

⁶⁰ Vö.: Vasárnapi Újság, 1878, 7. sz. (febr. 17.), 109. Legjobb összefoglalója a Vasárnapi Újságban említett témáknak (*Tetemre hívásról*): ZILINSZKY 1900, 261-266.

⁶¹ MOLLER 1878,332-345. Valamint kiadta Aigner Lajos a Magyar Könyvesház VI. folyamának 58. számában.

nagymértékű kritikát gyakorolva szinte megszegényítették annak íróját.⁶² A laikus olvasó számára azonban van értékelhető részlete elemzésének, ilyen például az istenítéletek taglalása (különböző fajták, eredetük, kapcsolata más irodalmi művekkel, történeti háttér).⁶³ Sokat ront a dolgozat komolyságán egy „figyelmes olvasó” észrevétele, aki jelzi, hogy több pontatlan információt tartalmaz Moller felvezetése.⁶⁴ A további részek hibáira jól mutat rá Hoffmann Frigyes: „Nemcsak, hogy a ballada tartalmát nem értette s tehát magyarázni sem tudta, de kompozíciójáról, versformájáról egy szóval meg sem emlékezett”.⁶⁵ Valóban, mintha Moller nem tudta volna elfogadni, hogy balladát olvas, minden igyekezetét arra irányította, hogy kiegészítse, kiszíneze a történetet,⁶⁶ melyben akadályozták mondattani nézetei,⁶⁷ és Abigél jellemének megértése.⁶⁸ Természetesen Arany olvasta Moller dolgozatát, melyet jegyzetekkel látott el.⁶⁹

A balladát Hoffmann fent idézett elvárásának megfelelően elemezte Greguss Ágost *Magyar balladák* c. könyvében.⁷⁰ Riedl méltatásában felhívja a figyelmet, hogy az erkölcsiség vizsgálata helyett a lélektaniséget, belső folyamatot kell előnyben részesíteni.⁷¹ Ezen kívül azonban Greguss helyes szó-, és szövegmagyarázatokkal látja el a verset; taglalja az istenítéletek fajtáit, valamint elsőként foglalkozik a versformával, és a verselés – verstörténet kapcsolatával.

Ennek a versnek a fogadtatásáról szóló leírásokban figyelhetünk föl arra a rendkívül érdekes tényre is, hogy itt együtt köszöntik Aranyt a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagjai. A korszak irodalomtörténeti összefoglalásaiból ismert tény, hogy Arany János az akadémikus irodalomhoz távozott, illetve ennek feje, Gyulai Pál, a régi barátság okán, igényt formálhatott Arany munkáinak kiadására, s a későbbiekben majd látni fogjuk, mennyire a

⁶² Vö.: MÉSZÁROS 1879, 301, 305.; HOFFMANN 1879, 383, 384. Ezen oldalakon kívül is bőséggel szerepelnek tudományos alapú és személyes kritikák, sértegetések is.

⁶³ Vö.: MOLLER 1878 332–334, 388. Bár Mészáros István ezt a szakaszt is hibásnak tartja (esztétikai szempontból), vö.: MÉSZÁROS 1879, 301.

⁶⁴ Vö.: EGY OLVASÓ 1879, 2.

⁶⁵ HOFFMANN 1879, 383. Hoffmann bírálata a Pesti Naplóban válaszolt Moller. Több értékelhető felvetés mellett azonban újfent megkérdőjelezhető állításokat közöl, melyekkel kivívta „Egy figyelmes olvasó” kritikáját: EGY OLVASÓ 1879, 2. Moller reakciója Hoffmann dolgozatára: MOLLER 1879, 2.

⁶⁶ Vö.: HOFFMANN 1879, 381.

⁶⁷ Mészáros István taglalja Moller következő kijelentését: a „magyar beszéd még felindultságában sem ferdül ily megtört, megnyesett mondásokká” (MOLLER 1878, 339.). Mészáros példákkal támasztja alá, hogy tagolatlan mondatokat használunk a mindennapokban (balladákban pedig főleg). Vö.: MÉSZÁROS 1879, 301–303.

⁶⁸ Ennek teljes kudarcáról mindkét szerző beszámol: HOFFMANN 1879, 382., MÉSZÁROS 1879, 304. Aranynak nem volt ismeretlen a történet fölött értetlenség: lásd Arany levele Erdélyi Mikes Rózának, 1878, márc. 17.

⁶⁹ Ezen rendkívül szórakoztató jegyzeteket lásd: AJÖM I., 552–553. Pl.: Moller: „Abigél [...] tétovázás nélkül adta oda a tört” majd Arany: „A gonosz, pedig tudta, hogy meg fogja ölni magát!”; Moller: „[az apa haragjának heve] nem elég kifejezően, nem elég észrevehetően rajzolt” majd Arany: „Nem tudta, hogy önnnek írja.”

⁷⁰ Ez az *Arany János balladái* c. könyvének átdolgozott és kibővített újraírása. GREGUS, BEÖTHY 1885.

⁷¹ Vö.: RIEDL 1885, 490.

saját irodalmi elképzeléseihez alakította ezeket is. A velük szemben álló fiatal nemzedék – akiket Gyulai nem enged a hivatalos irodalom áramlatába bekerülni – társulata a Petőfi Társaság, amelynek elnöki posztjára Jókait (Gyulai irigységének legfőbb megtestesítőjét) sikerül megnyerni. Ebből is látszik, hogy az új generáció tisztelettel tekint Aranyra, a díszoklevéllel azt fejezik ki, hogy szeretnék a maguk sorai között tudni.⁷²

2.4. *Vásárban*

A *Tetemre hívás* zajos megjelenését követően, Arany visszatértének euforikus hangulatában égve jelent meg a *Vásárban* című vers.⁷³ Példázza ezt a következő idézet: „Arany János nagy költőnk, ki az évek oly hosszú során keresztül pihenteté lantját, újra megkezdé irodalmi munkásságát. [...] végre mi is abban a szerencsés helyzetbe jutottunk, hogy egy szép [...] költeményét idézhetjük. Vajha gyakrabban is részesíthetnők olvasóinkat hasonló kedves meglepetésben”.⁷⁴ Ebből az utolsó mondatból lehetne következtetni arra, hogy a szerző a tiszteletdíj megküldése mellett felveti további versek átvételét, ám ilyen irányú kérést teljesen nélkülöz az Aranynak küldött levél.⁷⁵ A költő azonban rögvest visszaküldi a túlzásba vitt díjat (három aranyat), s kijelenti, hogy nem kell Gyulai exorbitáns díjával versenyezni.⁷⁶ Nagy Miklós még aznap válaszol, és kilátásba helyezi, hogy tartozását lerója.⁷⁷

2.5. *Ének a pest ligetről*

Az *Ének a pest ligetről* a Budapesti Szemle májusi kötetében jelent meg.⁷⁸ A vers a dolgozat tárgyának választott időkereten belül csak ebben a folyóiratban jelent meg, ezen kívül számottevő recepció sincs róla a korban.

2.6. *Vörös Rébék*

Arany János és Nagy Miklós között 1878 márciusa és júniusa között nincs levélváltás. Nagy Miklós, a *Vásárban*-ért megígért tiszteletdíjának megérkezéséről csak 1878. június 18-án (az ígéret után három hónappal) tudósít egy levél a továbbiakról Aranytól: „Köszönöm küldeményét, a doctor épen tokajit itat velem [...] s így épp kapóra jött, a másik pedig mindig

⁷² CSÁSZTVAY 2007, 904.; MAGYAR KÓDEX 2001, 134–135, 151–155.

⁷³ Vasárnapi Újság, 1878, 9. sz. (márc. 3.), 134.

⁷⁴ Vasárnapi Újság, 1878, 9. sz. (márc. 3.), 143.

⁷⁵ Nagy Miklós Aranyhoz, 1878, március, 6.

⁷⁶ Arany Nagy Miklóshoz, 1878, március, 6.

⁷⁷ Nagy Miklós Aranyhoz, 1878, március, 6.

⁷⁸ Budapesti Szemle, 1878, 17. köt., 33. sz. (május), 152–156. Versről további adatok: AJÖM I., 546.

úgy”.⁷⁹ Nagy Miklós válaszleveléből nyilvánvalóvá válik, hogy az egyik ajándék tokaji bor volt, a „másik”-ról azonban nincs adat.⁸⁰ Arany ugyanebben a levélben a „Nem várt szíves és kedves” ajándékok „némi viszonzásául” küldi a *Vörös Rébét*et,⁸¹ beteljesítve ezzel Nagy Miklós márciusi óhaját.⁸² A vers megszerzése önmagában nagy öröm lehetett, nem beszélve Arany megjegyzéséről a verssel kapcsolatban: „Gyulai igen szereti, s igénytelen népies formájában én is tartok valamit erre a balladára”.⁸³

2.7. *Tengeri hántás*

Ahogy már említettem, a *Tetemre hívás* előadását követően (’78. február 10-én) Váradi Antal, és Sümegi Kálmán verset kaptak Aranytól a *Szigligeti-album*ba. Az albumot „Szigligeti Ede síremléke javára”⁸⁴ adták ki a Franklin-társulatnál; feltehetően március vége, április eleje között jelenhetett meg.⁸⁵ Továbbá a ballada 1880-ban is megjelent, szintén jótékonyági célból összeállított kötetben. A *Szegedi Árvíz*könyvet a Kisfaludy Társaság tagjai hozták létre ingyenes munkájukkal. A kötet létrehozását Szász Károly javasolta a ’79-es márciusi árvíz katasztrófáját követő rendes havi ülésen.⁸⁶ Az *Árvíz*könyv a „vész évfordulóján”⁸⁷ 1880. március 12-én jelent meg.⁸⁸

2.8. *Kozmopolita költészet*

A *Kozmopolita költészet* a kötet talán leghíresebb verse, melynek oka, hogy megjelenésével, Arany bekapcsolódott a korszak egyik legsúlyosabb irodalmi vitájába. A vitáról több összefoglaló tanulmány is készült,⁸⁹ a vers megjelenés előtti történetéről azonban kevés adat van a szakirodalomban. Ezt a feltáratlan űrt újfent a levelezés vizsgálatával lehet kitölteni:

Már utaltam rá, hogy a *Tetemre hívás* ünnepi előadását követően Arany újra az irodalmi közélet fontos (és egyre aktívabbnak látszó) tagjává vált. Ebben a felfokozott

⁷⁹ Kiemelés a levélben. Arany Nagy Miklóshoz, 1878, június 18.

⁸⁰ „három üveggel még szolgálhassak” Nagy Miklós Aranyhoz, 1878, június 21.

⁸¹ Első megjelenés: Vasárnapi Újság, 1878, 25. sz. (jún. 23.), 390.

⁸² A fentebb idézett részletre utal: Vasárnapi Újság, 1878, 9. sz. (márc. 3.), 143.

⁸³ Arany Nagyhoz, 1878, június, 18.

⁸⁴ Vasárnapi Újság, 1878, 8. sz., 128.

⁸⁵ A Vasárnapi Újság, 1878, 8. sz., 128. felhívta a figyelmet az album megjelenésére, és a benne szereplő Arany versre is: „számos író nyertek meg Arany Jánostól kezdve, ki a „Tengeri hántás” című népies balladáját adta át.” Ezen kívül közli az előfizetés végső határidejét („március 31”), amiből a megjelenés pontosabb időpontjára lehet következtetni.

⁸⁶ *Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. márciusi havi ülés, 17. pont.

⁸⁷ Vasárnapi Újság, 1880, 3. sz. (jan. 3.), 44.

⁸⁸ Az *Árvíz*könyv keletkezéséről bővebben a Függelékben.

⁸⁹ A „Kitekintés a Kozmopolita-költészetre” című fejezetben lásd bővebben.

légkörben egyre több felkérés érkezett a költőhöz. A kérésen kívül több érdekes adalékkal szolgál Vadnay Károly – a Fővárosi Lapok szerkesztőjének – levele: „nem bátorkodtam volna e kérésre, ha csak a Budapesti Szemle kapott volna ezekből az új termékekből [...] Még a Bazár-ban megjelent költemény sem bírt rá [...] De már a Vasárnap Újság öröme neki-ágaskodtatá az én szerkesztői tollamat is, hogy kopogtassak”⁹⁰

Kiderül tehát, hogy a Vasárnapi Újság március 3-ai száma implikálta Vadnay kérését, valamint kirajzolódik a lapok közti (már eddig is sejtett) hierarchikus viszony. A Szemle egyértelmű elsőbbségét Gyulai személyének köszönhette, a Magyar Bazárt szerkesztő Whol-lányok pedig köztudottan jó viszonyt ápoltak a költővel.⁹¹ A rangosabb lapok szerkesztői azonban nem álltak személyes, baráti kapcsolatban Arannyal, így a közlők belső köréből kimaradtak, azonban a személyes ismeretség, és apróbb szívességek révén volt kapcsolatuk a költővel. Ehhez kapcsolódóan érdekes információt közöl Ercsey Sándor: „A hazai nagyobb napilapok és folyóiratok szerkesztői évek hosszú során át küldtek részére tiszteletpéldányokat. [...] Hogy tehát [...] háláját leróhassa: az 1877 - 78. évben [...] néhány szép költeményt”⁹² küldött ezeknek a lapoknak. Nem kell azt hinnünk, hogy Arany csak úgy „Überall-Mitarbeiter”⁹³ akart lenni. Szinte biztosan állítható, hogy pontosan átgondolta, és mérlegelte, legalábbis ennek a versnek, a megjelenési helyét és idejét. Bizonyítja ezt válaszlevele:

„Ez a versecske [...] megvolt [...] már, mikor tőlem becses lapja számára költeményt kért, de nem adtam oda, mert akkori „diadalaím” közepette nem akartam oly hangot hallatni, melyet az érdekeltek kihívónak, támadónak vehettek volna”⁹⁴

Feltűnően nagy az időbeli távolság – majdnem négy hónap – Vadnay és Arany levélváltása között, s ez némileg indokoltta teszi, hogy további információért az *Egyetértés* későbbi közléséhez forduljunk. „Dr. P. J.” a vers közlése és a hozzá fűzött hazafias kiszólások mellett közli a költemény átadásának körülményeit is, például Arany Vadnayhoz írt, fent idézett levelét, ezen kívül beszámol a szerkesztő Aranynál tett látogatásáról. Az itt folytatott beszélgetésből az alábbiakat idézi (Arany Vadnayhoz): „Kötelességem volna, adni, annak a ki nekem is adott műveket, mikor még szerkesztő voltam, de hát, a mi még itt van a fiókban, alig érdemes már a nyomdafestékre”.⁹⁵ Ezután a finom elutasítás után megígéri, hogy keres

⁹⁰ Vadnay Aranyhoz, 1878, márc., 6.

⁹¹ A Whol-lányok bizalmi kapcsolatára maga Vadnay is utal az előző lábjegyzetben idézett levélben.

⁹² ERCSEY 1883, 194.

⁹³ „Überall-Mitarbeiter”: mindeneki munkatársa. Vadnay Aranyhoz, 1878, márc. 6.

⁹⁴ Kiemelés tőlem. Arany Vadnayhoz, 1878, jún. 22 előtt. Dátum hiányában csak azt tudhatjuk, hogy Vadnay jún.22-ei levele előtt érkezett. Érdekes kérdés, hogy „diadalaím” alatt azt értette-e Arany, hogy ezzel a provokatív verssel nem akarta felborítani az ünnepi hangulatot.

⁹⁵ Egyetértés, 1882, 297. sz. (okt. 27.), 1.

valamit, s pár hét múlva elküldte a *Kozmopolita költészetet*.⁹⁶ Válaszlevelében Vadnay köszönetet mond a versért „mely – azt hiszem – hatással lesz a mi fiatal költőink nagyobbára gyökértelen [...] munkálkodására.”⁹⁷ Nem pusztán levélben fejezi ki ilyen irányú véleményét, a Fővárosi Lapok szerkesztője, hanem lapjában is, sőt a vers terjesztésére szólítja fel a lapokat az eszme terjedésének érdekében: „[A vers közlése] hasznossá válik ama hatás által is, melyet az újabb költői nemzedékek szellemére bizonyára gyakorolni fog. E költészeti szózat, mely a nép-nemzeti iránytól való elidegenedés fölött fejezi ki egy nagy költő fájdalmát, nagyon méltó arra, hogy erős visszhangot kapjon mind a közönség ízlésében, mind pedig az időszaki sajtóban. Kérjük tehát mind a fővárosi, mind a vidéki lapokat, hogy a „Kozmopolita költészet” – et a „Fővárosi Lapok” –ból lenyomatni s azt terjeszteni [...] szíveskedjenek. Óhajításunk indító oka [...], hogy költői mű minél szélesebb körben hathasson az új és keletkező írók működésére, a nemzeti szellem izmosítására s összes szépirodalmunk hasznára.”⁹⁸

2.9. Kitekintés a Kozmopolita-vitára⁹⁹

Nagy körültekintést igényel a *Kozmopolita költészet* megjelenésének bemutatása,¹⁰⁰ hiszen ezzel a verssel Arany egy már jóval korábban megkezdett vitába kapcsolódik be, melyben a fiatal írónemzedék vív harcot az irodalmi piacra kerülésért az Akadémia köré csoportosuló „szűk körű szellemi elit”¹⁰¹ ellehetetlenítő politikájával.¹⁰² A dolgozat keretei sem a szembenálló felek, sem a vita átfogó bemutatására nem adnak lehetőséget; csupán Arany helyzetét van lehetőségem megemlíteni, akinek nevét az Akadémia köre „zászlóul [...] használta, de a ’70-es évektől egyre nyilvánvalóbban Gyulai Pált tekintik vezetőjének”.¹⁰³ Így a fiatal nemzedék Arany verse mögött Gyulai személyét sejtette, aki „a beteg és a hivataloktól, posztoktól egyre inkább menekülő – Arany Jánost is [...] szellemi elzártságban”¹⁰⁴ tartotta. Nyilvánvaló, hogy a megjelenő vers mélyen érintette a fiatal nemzedéket, akik nem késlekedtek választ adni.¹⁰⁵ Azonban nincs lehetőségem a teljes vita taglalására, így a

⁹⁶ Vö.: Egyetértés, 1882, 297. sz. (okt. 27.), 1.

⁹⁷ Vadnay Aranyhoz, 1878, jún., 22.

⁹⁸ Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (jún. 29.), [„Fővárosi hírek”, „Mai számunk” alatt] 1.

⁹⁹ A kor alapvető problémájáról: MAGYAR KÓDEX 2001, 133–138, 141–144, 149–159.; CSÁSZTVAY 2003, 477–493.; KERÉNYI 2003, 469–477. CSÁSZTVAY 2007, 904–908.

¹⁰⁰ Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (jún. 29.), 723.

¹⁰¹ CSÁSZTVAY 2007, 904.

¹⁰² Erről az ellehetetlenítő politikáról: MAGYAR KÓDEX 2001, 134–135, 151–155.

¹⁰³ CSÁSZTVAY 2007, 904. Arany kisajátításáról lásd még: MILBACHER 2009, 130–133.

¹⁰⁴ CSÁSZTVAY 2007, 904.

¹⁰⁵ Vö.: CSÁSZTVAY 2007, 904–907, KERÉNYI, 1993, 13–14, MAGYAR KÓDEX, 2001, 154–155.

következőkben csupán azokra a reakciókra szorítkozom, melyek legszorosabban kapcsolódnak Arany verséhez.¹⁰⁶

Reviczky Gyula, mint a fiatal nemzedék zászlóvivője, július 20-án válaszolt versben: *Arany Jánosnak (válaszul a Kozmopolita költészet című versére)*¹⁰⁷ Császtvay Tünde felhívja a figyelmet a mű megjelenési helyére, s e kapcsán rámutat arra, hogy nem feltétlenül pusztán Arany versére reagál az alkotás.¹⁰⁸

Mivel nem a vita kezdetéről van szó, nehéz feladat kiválasztani azt a cikket, amely a legalkalmasabb a fiatalok válaszának bemutatására. Talán érdemes a leghírhedtebb cikket választani, mely leginkább átfogja azokat a törekvési célokat, melyeket Gyulai köre oly nagyon ellenzett, ez pedig újfent Reviczky nevéhez kapcsolódik.¹⁰⁹ Reviczky cikkében az Akadémista irodalomértés ellen szól például a „nemzetiség” és a „hazafiasság” elkülönítése, vagy annak a kijelentése, hogy a hazafiság „mint speciális érzélem, lehet a költészet tárgya, de szabálya sosem”. A kozmopolita költőről: „éppannyira [...] korának, mint nemzetének költője”. Talán legerősebb mondata, hogy a „poézis mint művészet nem ismer sem hazafiságot sem erkölcsöt, s ily értelemben a művészet hazája csakugyan „széles-e világ””.¹¹⁰

A '60-as évek közepétől kezdődő vita folyamatosan zajlik a fiatal nemzedék, és Gyulai köre között. A kozmopolitizmus eredetileg „irodalmi irányzatra alkalmazott fogalom az évek során aktuálpolitikai kérdéskörrel is össze-összekapcsolódott”,¹¹¹ az ily módon kiterjedt, s egyre újjáéledő vitának záró pontját nem áll módomban megnevezni, hiszen magának a vitának a feltérképezése is további kutatást igényelne.

2.10. *Hídavatás*

A Petőfi Társaság lapja felhívja a figyelmet arra, hogy a Budapesti Szemle július-augusztusi füzetében Arany János egy újabb verse fog megjelenni.¹¹² Csendesen, bár valószínűleg a kortársak nagy örömeire adják ki a *Hídavatást*.¹¹³

¹⁰⁶ Nem egyszerű feladat a Figyelő, és a Koszorú taglalása, mivel ezeknek a lapoknak a szerkesztői a lap kezdete óta napirenden tartották a kozmopolitizmus problematikáját. Vö.: CSÁSZTVAY 2007, 905. A Figyelő munkásságának remek összefoglalását adja: SZAJBÉLY 2000, 177–210.

¹⁰⁷ Párisi Lapok, 1878, 3. sz. (júl. 20.), 1.

¹⁰⁸ Vö.: CSÁSZTVAY 2007, 904.

¹⁰⁹ REVICZKY 1987, 1–2.

¹¹⁰ Uo., 1–2.

¹¹¹ CSÁSZTVAY 2007, 905.

¹¹² A Petőfi-társaság lapja, 1878, IV. köt., 3. sz. (júl. 21.), [Vegyes].

¹¹³ Budapesti Szemle, 1878, 17. köt., 34. sz., 374–377.

2.11. *Epilógus*

„*Epilógus*. Ily című költemény fog megjelenni a Budapesti Szemle legközelebbi kötetében Arany Jánostól. Azzal a megjegyzéssel adta át Gyulai Pálnak, hogy ez lesz az utolsó melyet életében kiad. Pedig mint tudjuk, van még egy csomó kiadatlan költeménye [...]. Ezeket a költő azonban már a „hagyománynak” szánta. [...] De vajha jó egészség, jó kedv (...) összeesküdnének, hogy a költőt szószegővé tegyék, s ne utolsó közleménye legyen az *Epilógus*.”¹¹⁴ A versközlések valóban nem szakadtak meg teljesen, ám a továbbiakban Arany pusztán a már megígért versek átadására igyekszik szorítkozni. Ki is fejezi ilyen irányú törekvését Concha Károlynak: „S miután rövid vén-asszony nyaramra már rá is tettem a punktumot az „*Epilógus*” cz. poémával, megvallom nem sok kedvem van újra a közönség elé állni”¹¹⁵ Ennek a felvetésnek a problémájával, valamint a versek megjelenésének ritkulásával „*A Daliás idők árnyékában*” című fejezetben foglalkozom.

2.12. *Nem kell dér*

Arany Concha Károlyhoz írt, fent idézett levelén kívül bizonyítja ezt a tendenciát a közlések ritkasága: 1878-ban már csak a *Nem kell dér* lát napvilágot mint amit „már régebben [...] átengedett kisebb költeményei közül”¹¹⁶.

2.13. *Harmincz év múlva*

1879-ben folyóiratban nem jelenik meg új vers, Aranytól. De az Athenaeum naptára szerkesztőjének, Concha Károlynak,¹¹⁷ elküldi a *Harmincz év múlva* című versét, ezzel beteljesítve egy régebbi ígéretét, így a költemény az 1880. évre szóló naptárában jelenik meg.¹¹⁸

¹¹⁴ Kiemelés a folyóiratban. Fővárosi Lapok, 1878, 232. sz. (okt. 09.), 1125 [„Fővárosi hírek” alatt].; Innen vette át: Vasárnapi Újság, 1878, 41. sz. (okt. 13.), 654.; A Petőfi-társaság lapja, 1878, IV. köt., 15. sz., 240.

¹¹⁵ Arany Conchának, 1879. aug. 3.

¹¹⁶ A vers, és az idézet ugyanonnan: Magyar Bazár, 1878, 21. sz. (nov. 1.), 1. Átvette a Vasárnapi Újság, 1878, 45. sz. (nov. 10.), 715. U. O., 719. – Reagál az átvételre.

¹¹⁷ Arany Conchának, 1879. aug. 3. Ebben hivatkozik az ígéretre: „ha már megígértem a naptárnak, e régi ígéretet valahogy még is beváltom”.

¹¹⁸ A vers megjelenése: Az Athenaeum nagy képes naptára, az 1880-dik szököévre, szerk. CONCHA Károly, 27. l. Innen vette át a Kelet című folyóirat. A vers kísérszövegéből következtetni lehet arra, hogy a naptár már 1879. okt. 29. előtt megjelent. Vö.: Kelet, 1879, 244. sz. (okt. 29.), 980.

2.14. *Toldi szerelme*

Közismert esemény, hogy 1879-ben Gyulai erős fellépéseinek hatására jelenik meg a *Toldi szerelme*.¹¹⁹ Azonban ennek zajos megjelenése nemhogy bátorította a költőt,¹²⁰ sokkal inkább nehézségként, teherként tornyosult fölötté a siker. Ercsey tudósít erről: „Az üdvözlések [a Toldi Szerelmének megjelenése kapcsán] részint küldöttségileg, részint levelekben nyilvánítva egymást érték nála. S a tisztelet ezen nyilvánulásai, melyeket egyébkor és mindig kerülni igyekezett, egészen kizavarták őt, különben is sok szenvedésekkel járó nyugalomból s nagyon izgatottá, idegessé s csaknem beteggé tették.”¹²¹ Olyannyira, hogy néhány küldöttséget visszautasított, többek között a nagyszalontai küldöttséget is, őket illetéknéppen: „Azért kérlek hagyjátok a deputatit akkorra, majd ha minister – vagy legalább szolgabíró leszek.”¹²²

2.15. *Éjjéli párbaj*

A Kisfaludy Társaság az 1880-as 31-ik (febr. 8.) közülésre is nagy sikerű programot állított össze, melyen kimagasló programpont volt Szász Károly előadásában az *Éjjéli párbaj* című vers.¹²³ Ahhoz képest, hogy a meghirdetett közgyűlésen, egy ballada hangzott el Arany Jánostól, az elvárható tapsviharon kívül, semmiféle említésre méltó reakciót nem váltott ki a mű. Ennek lehetséges okaival „A *Daliás idők* árnyékában” című fejezetben foglalkozom.

2.16. *A jóságos özvegynek*

Jelenlegi tudásom szerint, folyóiratban, első megjelenésként az *Őszikék* versei közül *A jóságos özvegy* jelent meg utoljára Arany János életében.¹²⁴ A Budapesti Szemle lábjegyzetben hozza a cím mögött rejtőző személy kilétét: „Bezerdjé István özvegye”.¹²⁵

¹¹⁹ Gyulai állítja saját magáról. Vö.: *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. nov. 26-ai ülés, 79. pont.

¹²⁰ A hír bombaként robbant a lapokban. Már az eseményről való beszélés terjedelme is sokat mondó: Vasárnapi Újság, 1879, 48. sz. (nov. 30.), 771–772. Részletet is közölnek a műből: U. o., 764–765.

¹²¹ ERCSEY 1883, 200.

¹²² Arany Rozvány Györgyhöz, 1879. dec. 24.

¹²³ Megjelent: Pesti Napló, 1880, 34. sz. (febr. 9. Esti kiadás), 1.; Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1.; Vasárnapi Újság, 1880, 7. sz. (febr. 15.), 98–99.; A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam, 15. köt. (1879–80), 513–516.

¹²⁴ Budapesti Szemle, 1880, 22. köt., 396–397. Arany János életében utoljára közölt verse az *Egyesülés* volt (Budapesti Szemle, 1881, 27. köt., 128–129.) – ezt támasztja alá: Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz. (okt. 24.), 1518.

¹²⁵ Budapest Szemle, 1880, 22. köt., 396.

Annál is inkább bizonyosnak tűnik ez az állítás, mivel megvan az a levél, melyben Arany Bezerdjé Istvánnénak elküldte az említett vers 7. és 8. versszakát.¹²⁶

2.17. *Kortársam R. A. halálán*¹²⁷

Arany életében 15 vers jelent meg az *Őszikék* művei közül. Ahogy a bevezetésben említettem ezt első sorban a *Kapcsos könyvből* tudjuk, amelyben Arany kék csillaggal jelölte meg a közlésre átadott verseket.¹²⁸ Az 1877. aug. 25-én keletkezett *Kortársam R. A. halálán*, az *Új Folyam* 26. darabja, a *Kapcsos Könyv* 27. lapján a kék csillaggal meg van jelölve, melyből egyértelműen kiderül, hogy Arany közlésre átadta. Azonban sem a kutatott folyóiratokban (lásd Függelék), sem az *AJÖM*-ben, sem *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájában* nem találtam a kötetben való közlés előtti megjelenés helyét, illetve idejét. Így a vers megjelenésének bemutatása további kutatást igényel.

3. *A Daliás idők árnyékában*

Ahogy az eddigiekből kiderült, 1878 febr.–márc. körül Arany János nagy figyelmet és lelkesedést váltott ki verseivel a kortársak körében. Talán nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy – a korban epikusnak tartott költő – lírai alkotásokkal nyerte el a kortársak figyelmét. Megkönnyítette ezt, hogy Arany mint a nemzet költője állt a közönség előtt, s így a rég hallgató költő újbóli megszólalása, mindenképpen nagy figyelmet keltett.

Érdekes eljárni a gondolattal, hogy ha 1879–1880-ban ez a tendencia folytatódik, Arany úgy halt volna meg, mint akinek utolsó nagy sikere, visszatérése (főként szubjektív hangvételű) verseken nyugodnék. Mindez így is történhetett volna azonban 1879-ben több akadály állta el az utat: Arany leveleiből egyértelműen kiderül, hogy már régóta súlyos betegségek gyötörték,¹²⁹ melyek terhe miatt nem csoda, hogy vissza akart vonulni a közéleti tevékenységtől. Ez állhatott már az *Epilógus* megjelenését kísérő bejelentése hátterében, miszerint a továbbiakban háttérbehúzódsra fog törekedni. A közvélemény versekre irányuló

¹²⁶ A levél megint csak arról tanúskodik, hogy Arany nem teljesen saját szándékából ír verset: „Közelebb méltóztatott némi csekély fáradságra felszólítani. Eszembe jutott, hogy még Nagyságodnak is tartozom autographiámmal.” Arany Bezerdjé Istvánnéhoz, 1880. jan. 27 körül/után. A levélben nem szerepel dátum, így csak azt lehet tudni, hogy a vers *Kapcsos könyv*be másolása körül vagy után kerülhetett elküldésre.

¹²⁷ Az R. A. monogramot Arany csak később írta a cím fölé lásd *Kapcsos könyv* 1982, 27. A név megnevezése „Rozvány András a költő fiatalkori barátja.” *AJÖM* I., 544.

¹²⁸ Ehhez képest egy kiadás a következő jegyzetet fűzi a vershez: megjelenése „először a jelen kiadásban”. ARANY kisebb [?], XVI.

¹²⁹ Betegségéről beszámoló levelek: Arany Jókainak 1876. március. 29. Betegségének ábrázolását lásd: MILBACHER 2009, 97–124.

figyelmét Gyulai követelőzésének eredménye törte meg:¹³⁰ a *Toldi* régóta várt középső részének a megjelenése. A *Daliás idők*et a Kisfaludy Társaság 1879. nov. 26-i ülésen mutatta be Gyulai Pál, melynek híre hihetetlen sebességgel, s méltó fogadtatás keretében terjedt el. Nehezen lehetne olyan eseményt találni, amely rosszabbat tett volna a versek befogadásának. Hiszen az eposz megjelenésével az *Őszikék* kiadott versei úgy tűnnek fel, mint a nagy epikus költő komolytalan, unaloműző játéka, ami részben talán valós állítás,¹³¹ azonban a lírikus Aranyra irányuló figyelmet erősen háttérbe szorítja. S a versek ünneplésével eltelt év szinte teljesen elveszti a súlyát.

Ez az 1878-as év (mely Arany verseinek sikerétől hangos) jól kirajzolható ívet ír le. Ennek felvázolásához azonban vissza kell térni az *Éjféli párbaj* fogadtatásához. Habár a vers, a költőhöz illő fogadtatás szerint, „a közülés várva várt fénypontja” volt, a lapok tudósításából nem lehet következtetni annak mindent elsöprő ünneplésére. Ennek okait a következőkben fedezhetjük fel: a költő életművében –a Gyulai Pál által meghatározott –legnagyobb tartozását 1879-ben, a *Toldi Szerelmének* közrebocsátásával leróta. Miután így a műértő közönség (Gyulaiék) megnyugodhatott, figyelembe vehette és tiszteletben tarthatta Arany csendességre, a közélet zajaitól való visszavonulásra irányuló vágyát. Azonban az 1880-as nagyhangú megjelenésre szükség volt, ugyanis Arany balladájának szerepeltetése mögött Gyulai Pál nagyon is jól számító irodalompolitikai lépését sejthetjük. Mint a család belső barátjának, tisztában kellett lennie Arany fizikai állapotával, melyből következtetéseket tudott levonni a következő évekre nézve. S azzal, hogy az *Éjféli párbajt* nagyközönség előtt, a Kisfaludy Társaság égisze alatt adatta elő, Arany öregkori (1877 utáni) pályájára tekintve azt a képet sugallja, hogy a nagy költő megnyilatkozásainak legfontosabb pontjai kizárólagosan a Társasághoz kapcsolódnak.¹³²

- 1878. a Kisfaludy Társaság 29. közülésén Aranyt mint a rég hallgató költőt fogadják a közéletben. A közülést követően Arany ismételten az irodalmi élet aktív alakjává válik.¹³³
- 1878. Ebben az évben 11 (új) verset közölnek Aranytól (Ebből 5-öt a Budapesti Szemle).¹³⁴ Legnagyobb hatásúnak a *Kozmopolita költészetet* lehet tekinteni.¹³⁵

¹³⁰ „Én voltam a legkövetelőzőbb, legzaklatóbb, leggyöngédtelenebb” – mondja magáról Gyulai az ülésen előadott bevezető tanulmányában. Ezt a tanulmányt, az ülés lefolyását és az Aranytól tett látogatás leírását lásd *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*, 1879. nov. 26. rendes havi ülés 79., 81., 90. pontjai. A *Toldi szerelmének* díszkiadását bemutatták: 1879. dec. 30. rendes havi ülés 101. pontjában.

¹³¹ Arany is unaloműzésnek nevezi ezt a kis időtöltést, ám ez semmit nem vesz el a versek értékéből, azonban – ahogy említettem – a figyelmet eltereli róla. A levél: Arany Gyulaihoz 1877. okt. 22.

¹³² A bekezdés közülésre vonatkozó részeit lásd: Pesti Napló, 1880, 34. sz. (febr. 9. Esti kiadás), 1-2.; Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1-2.; Vasárnapi Újság, 1880, 7. sz. (febr. 15.), 108.

¹³³ Ahogy korábban szerepelt, jelentek meg a közülés előtt is versei, de a közhangulatban csak az ülést követően figyelhető meg komoly változás.

- 1879. a Kisfaludy Társaság nov. 26-i rendes havi ülésén Gyulai Pál bemutatja a Toldi régóta várt középső részét: a *Daliás idők*et.
- 1880. a Kisfaludy Társaság 31. közülésén Arany kiváló balladáját ünneplik (*Éjjéli párbaj*).
- 1881–1882 Aranynak nincs érdemi megszólalása.
- 1882. október. 22. Arany János halála. Ravatala az Akadémián.

Tehát ebben a megvilágításban az *Éjjéli párbaj* szerepe a következő: le kell zárnia azt az ívet, amely a *Tetemre hívás* ünneplésével, a *Daliás idők* bejelentésével a Kisfaludy Társasághoz kötötte Arany közéletbe való újbóli belépését. Lezárás olyan értelemben, hogy az utolsó nyilvános, nagyhangú megszólalást a Társasághoz kellett kötni, mely így teljes mértékben (fenntarthatta) a jogot Arany János személyére, és megítélésére.¹³⁶ Figyelemre méltó, hogy Gyulai a Kisfaludy Társaság ülésein kizárólag balladákat – az epikához leginkább közel álló költői műveket – engedett szavalni, valamint hogy hatalmas hírveréssel mutatták be a hiányzó Toldi-trilógia középső darabját. Ezzel sikerült is elérnie a célját, Arany megmaradt epikus költőnek, a lírai alkotásokról pedig elterelődött a figyelem, jóval súlytalanabbak lettek.

4. Tanulmányok az *Őszikéről*

A kései Arany-versekről szóló tanulmányok előtt több akadály állt a 19. században: Az *Őszikék*, 1877–1880 között keletkezett versei közül 1882-ig mindössze 15 darab jelent meg, melyeknek sikere ugyan ráirányította a figyelmet Arany lírájára, azonban ez a 15 vers csupán az *Őszikék* verseinek közel 1/4-e. Így a kötetről magáról, annak hangvételéről, esetleges újdonságáról a kortárs kritikusok csak jóval később, s akkor is csak hiányos információkat kaptak.¹³⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy a versek elhelyezését az életműben tovább nehezíti a *Daliás idők* megjelenése (1879), mely a versekről szinte teljesen elterelte a figyelmet, az *Őszikék* bő 1,5 éve (1877. dec.–1879. nov.) tartó ünneplését abszolút megszakította, s maga mögé utasította. Sőt az 1883–1885 majd hangsúlyosabban az 1888–1889 között kiadott kötetek megjelenése körül is főként az eposz-töredékek megjelenését

¹³⁴ Ez az 5 vers: *A tölgyek alatt*, Budapesti Szemle, 1878, 31. sz., 172–174.; *Tetemre hívás*, Budapesti Szemle, 1878, 32. sz., 394–397.; *Ének a pesti ligetről*, Budapesti Szemle, 1878, 33. sz., 152–156.; *Híd-avatás*, Budapesti Szemle, 1878, 34. sz., 374–377.; *Epilógus*, Budapesti Szemle, 1878, 18. köt., 396–398.

¹³⁵ Ennek alapja a hírlapi elterjedés – amelynek háttere a Fővárosi Lapok felszólítása. Fővárosi Lapok, 1878, 148. sz. (jún. 29.), 1.

¹³⁶ Ehhez kapcsolódó érdekes megjegyzés a Fővárosi Lapokból: „a Kisfaludy Társaság körében (...), a hol azonban koronkint oly fényesen mutatja, nem vénülő, sőt egyre újra meg újra ifjodó szellemének fényét.” Fővárosi Lapok, 1880, 32. sz. (febr. 10.), 1.

¹³⁷ A kiadások hiányosságairól lásd bővebben: „A kiadott kötetek problémájáról” című fejezetet.

ünnepezték.¹³⁸ Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan tanulmányok, melyek Arany kései költeményeivel foglalkoznak – példaként szerepelt erre az eddigiekben a *Tetemre hívás* körül keletkezett vita (1878–1879). Sőt már 1878-ban Tóth Sándor úgy mutatja be *A tölgyek alatt* című verset, mint Arany új „lyrai álláspontját”.¹³⁹ Ezeken kívül már csak a költő halála után jelentek meg számottevő tanulmányok. Az 1882-ben, és 1883-ban tartott emlékbeszédektől, mivel egy egész életműről referálnak, nem lehet elvárni, és nem is hangsúlyozzák a kései versek szerepét.¹⁴⁰ Azonban jól mutatják, hogy Gyulai hatása már érzékelhető. Erre utal az alábbi idézet is, mely a Kisfaludy Társaság 1883-as emlékülésének bemutatásából származik: „Gyulai belefonta nevét Arany koszorújába, szellemének, lényének, léte titkainak szózatossá tolmácsa lett.”¹⁴¹ Azaz Gyulai arra irányuló lépései, hogy Arany életművének kizárólagos értelmezését kisajátítsa, nem volt eredménytelen.¹⁴² Ennek hátterében egyfelől Gyulai közéletben elfoglalt pozíciója,¹⁴³ másfelől a költővel fenntartott baráti viszony és az erre való hivatkozás állhat, melyből következően mint Arany véleményének tudója, és akaratának tolmácsolója jelent meg a kortársak előtt.

Ezzel szemben figyelemre méltók a fiatal nemzedék cikkei. A Figyelő köréhez tartozó Jancsó Benedek tanulmányai a Gyulai-körtől egészen eltérő hangnemben, és stílusban méltatja Arany életművét, majd „lelki betegeit”, humorát.¹⁴⁴ A Koszorúban Névy László tiszteleg a fiatal nemzedék nevében. A rajongásig tisztelt Mester pontos, precíz életrajzát érdekes adatokkal tárja az olvasó elé, az életművel és annak alakulásával kapcsolatos meglátásai abszolút túlmutatnak az akadémista irodalomszemléleten. Példaként csak két dolgot említve: Névy szerint a *Murány ostroma* nem részesült méltó fogadtatásban, ennek okát a megjelenés idejében (1848) látja. Illetve a lírikus Arany problémáját tárgyalva kimondja, hogy „nem Petőfi”, de felhívja a figyelmet az ’50-es évek epigonjaira, s arra, hogy Arany ezt a csapdát (Petőfieskedés) tökéletesen kikerülte, s a saját hangját megtalálva szólalt meg.¹⁴⁵ Arany János versnyelve később is foglalkoztatja a kritikusokat: Szász Károly például mindenképp állítja, és védi Arany nyelvének objektivitását (hiszen ez az epikus költő

¹³⁸ Arany hagyatékára utaló cikkek: Budapesti Hírlap, 1882, 295. sz., 3.; Vasárnapi Újság, 1886, 48. sz., 776.; Vasárnapi Újság, 1887, 23. sz., 471.; Vasárnapi Újság, 1887, 51. sz., 856–857.

¹³⁹ Vö.: TÓTH 1878, 300–302.

¹⁴⁰ Emlékbeszédek: GYULAI 1883.; SZÁSZ 1882.; Budapesti Hírlap, 1882, 292. sz., 1–2.; Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz., 1515–1518.; JANCÓS 1883, 1–22.

¹⁴¹ Budapesti Hírlap, 1883, 293. sz., 1.

¹⁴² Tolnai Lajos versében kitapintható a fiatalok és a Gyulai-kör közötti feszültség. A verset lásd a Függelékben.

¹⁴³ Néhány kiemelkedő pozíciója: „1870: az Akadémia I. Osztályának titkára s az Osztály pályabírálati bizottságának vezetője”, 1873: „a Budapesti Szemle szerkesztője”, „1875: a budapesti egyetem irodalomtörténeti katedrájának professzora”; 1879: „a Kisfaludy Társaság elnöke” stb. Vö.: SOMOGYI 1977, 437.

¹⁴⁴ Vö.: JANCÓS 1883, 1–22.; JANCÓS 1884, 321–340. Arany humorával több tanulmány is foglalkozik: HANTZ 1888, 241–263, 350–372.; SZINNYEI 1905, 229–250, 373–399.

¹⁴⁵ Vö.: NÉVY 1883, 2. sz. 29–32, 3. sz., 45–48, 4. sz., 61–65.

sajátja). Tiltakozik az ellen, hogy kései költészetében szubjektív lenne, pont ellenkezőleg, az objektivitás csúcsát látja benne, hiszen saját magát már szinte, mint egy tárgyat látja a költő.¹⁴⁶ Kuthy Dezső a „contemplatio” emberének tartja Aranyt, melyre „egész egyénisége kiválóan alkalmas volt”.¹⁴⁷

Talán az egyik legtalálóbbs cikk Péterfy Jenőnek, az 1888-as *Arany János Hátrahagyott Iratai* kiadás kapcsán megjelent tanulmánya. Péterfy az *Őszikék* ciklusában – „sok kis szaggatott költeményében” – a költő „emberként” való megjelenését emeli ki, Arany haláltáncát véli felfedezni a művekben, melyeket nem a „lyrai hevülés”, hanem az „őszinteség hatja át”, s „nem annyira tartalma, mint alkalmiság teszi becsessé”.¹⁴⁸

Csupán érdekességképpen érdemes felsorolni azokat a költeményeket, melyeket a kortársak kiemelésre méltónak találtak. Ezek: *A tölgyek alatt*,¹⁴⁹ *Tetemre hívás*, *Éjféli párbaj*, *Hídavatás*, *Epilógus*.

A vizsgált időszakban (1877–1894) nem jelenik meg olyan mérvadó tanulmány, mely számot adna az *Őszikék* verseiről, ennek okát a kiadás hiányosságaiban, és Gyulai máig ható irodalompolitikájában vélhetjük felfedezni.

5. A kiadott kötetek problémájáról

Arany halála után a versek, illetve kései lírájának fogadtatása, értékelése a 19. sz. utolsó harmadának szakirodalomban viszonylag kevésbé tárgyalt téma. Ezt a kötetben való megjelenés problematikája miatt magától értetődőnek tarthatjuk, mivel egy életmű taglalásához, evidens módon, hozzátartozik az életmű ismerete. Ez azonban a kései versek tekintetében, és itt kimondottan az *Őszikék* kötetre gondolok, nagyon sokáig nem adatott meg. A könyv-formátumban való megjelenés folyamata a következő:

Arany halálát követően, szinte azonnal, 1883 és 1885 között Ráth Mór 8 kötetet jelentetett meg *Arany János Összes Munkái* címmel.¹⁵⁰ Ebbe az *Őszikék* közül felvette a már megjelent 15 verset. Erre a kötetre még a költő életében szerződés született, ezt s a kötet szerkezetének magyarázatát adja az alábbi idézet. „[A kiadás tartalmazza] mindazt, mit a költő művei közül egyáltalán kiadandónak vélt, mert e kiadás *ísről-ízre* azon tervezet szerit készült, melyet Arany János maga, miután Ráth Mór egy ilyenemű összes kiadás eszméjét véle

¹⁴⁶ Vö.: SZÁSZ 1887, 97–98.

¹⁴⁷ Vö.: KUTHY 1887, 209.

¹⁴⁸ PÉTERFY 1888, 152–154.

¹⁴⁹ Arany János ravatalán az egyik koszorú szalagjára a következő volt írva: „Arany Jánosnak a Tölgyek”. Az újság a következő módon magyarázza: „Azok a margitszigeti tölgyek [...], a hol hosszú hallgatás után meg is szólalt.” Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 701.

¹⁵⁰ ARANY Munkái.

közölte és annak közrebocsátására ajánlkozott, a Ráth Mórral való megbeszélések és véle kötött szerződés alkalmával megállapodott. E tervezet szigorú megtartását [...] különösen a költemények sorrendjét és csoportosítás illetőleg – Arany János *maga* akarta így.”¹⁵¹

Ezt a kiadást követően Arany László *Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése* címmel 1888-1889 között 4 kötetet adott ki,¹⁵² mely – többek között – az *Őszikék* azon verseit tartalmazza, melyek Ráth Mór kiadásában nem szerepeltek.¹⁵³ Ennek köszönhetően Szilágyi Márton szerint „az Arany László kiadta hátrahagyott művek megjelenésével kezdődően minden összkiadás eltért Arany saját szándékaitól”.¹⁵⁴

Arany János verseit *Kisebb költemények* cím alatt többször is kiadták, még a határvonalnak választott 1894-es kötet előtt is.¹⁵⁵ Ezek azonban a Ráth Mór-féle *Összes Munkái* szerint közölték a költeményeket – azaz az *Őszikék* közül csupán az Arany által megjelölt 15 verset. Az első kötet, mely egyáltalán céljául tűzte ki az *Őszikék* kötetének teljes közlését, csupán 1894-ben – Arany halála után 12 évvel – jelent meg *Arany János kisebb költeményei*¹⁵⁶ címmel. Habár a teljes kiadást tűzte ki célul, ezt maradéktalanul nem teljesítette a kiadó. A kötet sok pontatlanságot tartalmaz, a versek címét és helyét tekintve ezek a következők:¹⁵⁷

- Címváltoztatások:

A Kapcsos könyv címei

Czím nélkül

Kortársam R. A. halálán

Népdal

Népdal

Az élet mint tivornya

Az 1894-es *Kisebb költemények* címei

*Növünk együtt*¹⁵⁸

*Kortársam halálán*¹⁵⁹

*Duna vizén*¹⁶⁰

*Hajrá, hajrá!*¹⁶¹

*Ez az élet...*¹⁶²

¹⁵¹ ARANY I. [1883] [Jegyzetek az első kötethez], I.

¹⁵² ARANY Hátrahagyott.

¹⁵³ „Ezek [a megjelent 15 vers] azután az *Összes Művei* új kiadásába is felvették. A többi a jelen kötetbe veszi az olvasó.” Uo., XXII.

¹⁵⁴ ARANY II. 2003, 816.

¹⁵⁵ Ezeket lásd a Függelékben.

¹⁵⁶ ARANY 1894. Eltérések a második kötetet érintik.

¹⁵⁷ Az említett szempontokon kívül (versek címe és helye) a versek bejegyzésének időpontjai is tévesen vannak közölve, ennek köszönhetően – mivel a verseket időrendben közli – a művek sorrendje sem felel meg *Kapcsos könyvnek*.

¹⁵⁸ ARANY 1894, 246.

¹⁵⁹ Uo., 274.

¹⁶⁰ Uo., 278.

¹⁶¹ Uo., 305.

¹⁶² Uo., 319.

- „Töredékek és rögtönzések” fejezetben közölt versek, amelyek a *Kapcsos könyvben* még az *Őszikék* között voltak: *Aj baj!*,¹⁶³ *Még egyszer A tölgyek alatt*,¹⁶⁴ *Egy ara sírkövére*.¹⁶⁵
- A kötet nem tartalmazza az alábbi verseket: *A magyar nyelv*, *Naturam furca expellas*, *Őszikék*, *Párviadal*.
- A *Kapcsos könyvben* nem szereplő, mégis az *Őszikék* kötetéhez tartozóként közölt versek: *A sors húmora* (1879. júl.).¹⁶⁶

Tehát a kortárs olvasóközönség, Arany halála után 12 évvel, még mindig nincs birtokában az *Őszikék* teljes kötetének.

6. Összegzés, kitekintés

Hiába jelent meg óriási sikerrel Arany életében 15 vers az *Őszikék* közül, a régóta várt *Daliás idők* megjelenésének első ünnepségét követően szinte teljesen háttérbe szorultak a kései versek. A kötet sorsa egyre rosszabb, mivel 1883-ban csak a már megjelent 15 vers,¹⁶⁷ 1888-ban pedig a még ki nem adott versek jelennek meg.¹⁶⁸ Tehát Arany halála után 6 évvel már az összes – a korban ismert – vers megjelent, azonban még nem volt egy olyan kötet, amely egységesen tárná az olvasók elé az *Őszikék* verseit. Újabb 6 év múlva – 1894-ben – adta ki Ráth Mór az első kötetet, mely a teljes kiadást célozza meg, azonban amint bemutattam több hibával.¹⁶⁹ Nyilvánvaló, hogy ez a hiány megmutatkozik a recepciótörténetben is.¹⁷⁰ Az is magától értetődik, hogy ez a befogadás előtt komoly akadályként állt a versek megítélése, nevezetesen a Gyulai által sulykolt skatulya, hogy Arany epikus költő. Ez önmagában akkor válik akadályozó tényezővé, amikor kizárólagossá válik, azaz nem enged más irányultságot is érvényesülni, jelen esetben azt, hogy Arany lírai megszólalását méltó pozícióban helyezzük el az életműben. Ez az Arany-kép alapvetően Gyulai tekintélyének súlya miatt sokáig nehézséget, akadályt jelentett a befogadásban,¹⁷¹ s

¹⁶³ *Uo.*, 379.

¹⁶⁴ *Uo.*, 383.

¹⁶⁵ *Uo.*, 401.

¹⁶⁶ *Uo.*, 324.

¹⁶⁷ ARANY I. [1883].

¹⁶⁸ ARANY Hátrahagyott.

¹⁶⁹ ARANY 1894.

¹⁷⁰ Ezt az a tény támasztja alá, hogy a kötetről egyetlen átfogóan bemutató, ismertető cikk sem jelent meg – az általam kutatott folyóiratokban – mely mögött a kötet ismeretének hiánya állhat.

¹⁷¹ MAGYAR KÓDEX 2001, 150–155.

hatása a költő halálát követő emlékbeszédeken,¹⁷² Riedl Frigyes¹⁷³ és Szász Károly¹⁷⁴ irodalmi munkásságában szinte kimutatható.¹⁷⁵ Azonban nem várat magára a fiatal nemzedék ellenvéleménye: a Koszorú utolsó száma (1886) komoly problémákat, követendő irányvonalakat fogalmaz meg: „Aranyt azért magasztalta Gyulai és Szász Károly egekig, mert sem az egyik, sem a másik a mester nyomdokain haladni, vagy utat mutatni nem tudott. Legjobb mód valamit hatásától megfosztani, ha agyon magasztaljuk. Aranyról nincs eddig valami számba vehető irodalmi tanulmányunk, kimerítő monográfiáról nem is szólva. [...] Azért kellett annyira magasztalni, hogy ne kelljen őt magyarázni. [...] A kritikának a maga eszközével hozzá kell járulnia, hogy az irodalom hatásképességét növelje, és a költő hangjának visszhangot szerezzen.”¹⁷⁶ Tehát a továbblépés az életmű – Gyulai ideológiájától mentes – feldolgozásában áll. Azonban 16 év múlva (1902) e felvetés negatív eredményről tudósít egy cikk Hatvany Lajostól, aki – az 1886-ban felvázolt feladat befejezetlensége miatt – ismételten Arany műveinek teljes körű feltárását és elemzését sürgeti.¹⁷⁷ Ennek kapcsán a téma további kutatása fő irányvonalának az *Őszikék* 20. századi, ezen belül is a Nyugat körül csoportosuló írók – az *Őszikékre* irányuló – fogadtatását lenne érdemes elemezni, akikhez egyenes úton lehet az Arany korában fiatal generációtól eljutni (elegendő csupán a Reviczky mesterének valló Vajda Jánosra, és a Vajdát mesterének tekintő Adyra gondolnunk). Valamint figyelemre méltó lehet az egyes versek megítélésének, történeti háttérének a kutatása is.¹⁷⁸ Ezen kívül műfaji szempontból is több vitatott pont található a kötettel kapcsolatban. A téma jelentősége, fontossága további számos vizsgálatot igényel.

¹⁷² Budapesti Hírlap, 1882, 292. sz., 1-3.; Fővárosi Lapok, 1882, 244. sz., 1515–1516.; GYULAI Pál, *Arany János emlékezete*, Fővárosi Lapok, 1883, 255. sz., 1627; 256. sz., 1633; 257. sz., 1641; 258. sz. 1653. Jancsó Benedek megemlékezése egészen elrugaskodott Gyulai Arany-képétől: JANCÓS 1883, 1-22.

¹⁷³ RIEDL 1982.; RIEDL 1918.

¹⁷⁴ Szász Károly emlékbeszéde: Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 701–703.

¹⁷⁵ Szegedy-Maszák tanulmánya rendszerezetten mutatja be a korai szakirodalmakat (is), eközben reflektál Gyulai Pál hatására is: SZEGEDY-MASZÁK 1981, 561–578.

¹⁷⁶ [?], *A kritikáról*, Koszorú, 1886, 13. sz., 194–195.

¹⁷⁷ HATVANY 1902, 270–277.

¹⁷⁸ *A Tetemre hívás, Éjjeli párbaj, Kozmopolita költészet* című általam is bemutatott versek ilyen szempontból kimondottan ígéretések lehetnek.

F ü g g e l é k

I. Az *Őszikék* verseinek címjegyzéke, valamint a kötetbe való másolás időpontja

Az összeállítás során a *Kapcsos könyv*be tartozást a lehető legtágabb módon értelmeztem, azaz minden, ami benne szerepel, és szerepelt valaha. Így került, be a *Bonczék*, és *A magyar nyelv*. Így összesen 58 db vers tartozik a kötetbe. A versek számozásában a *Kapcsos könyvet* vettem példának.

1. <i>A lepke</i>	1877. júl. 3.
2. <i>Epilógus</i>	1877. júl. 6.
3. <i>Az elkésett</i>	1877. júl. 7.
4. <i>Aj baj</i>	„régibb”
5. <i>Naturam furcâ expellas</i>	1877. júl. 9.
6. <i>Vásárban</i>	1877. júl. 9.
7. <i>Tamburás öregúr</i>	1877. júl. 12.
8. „ <i>A hazáról</i> ”	1877. júl. 12.
9. <i>Honnan és hová</i>	1877. júl. 14.
10. <i>Tengeri-hántás</i>	1877. júl. 15.
11. <i>Az ünneprontók</i>	1877. júl. 21.
12. <i>Mária! bűneid meg vannak bocsátva.</i>	1877. júl. 22.
13. <i>Mindvégig</i>	1877. júl. 24.
14. <i>A régi panasz</i>	1877. júl. 26.
15. <i>Rangos koldus</i>	1877. júl. 27.
16. <i>Czím nélkül</i>	1877. júl. 30.
17. <i>Éjjeli párbaj</i>	1877. júl. 31.
18. <i>Öreg pinczér</i>	1877. aug. 2.
19. <i>A tölgyek alatt</i>	1877. aug. 5.
20. <i>Kozmopolita költészet</i>	1877. aug. 8.
21. <i>Vándor czipó</i>	1877. aug. 11.
22. <i>Meddő órán</i>	1877. aug. 9.

23. <i>Őszikék</i>	1877. aug. 13.
24. <i>Semmi természet</i>	1877. aug. 17.
25. <i>Híd-avatás</i>	1877. aug. 22.
26. <i>Kortársam R. A. halálán</i>	1877. aug. 25.
27. <i>Hírlap-áruló</i>	1877. aug. 25.
28. <i>Népdal</i>	1877. aug. 28.
29. <i>Végpont</i>	1877. szept. 11.
30. <i>Még egy</i>	1877. szept. 12.
[31.] [<i>Bonczék</i>] ¹⁷⁹	[1877. aug. 30.] ¹⁸⁰
32. <i>Ének a pesti ligetről</i>	1877. szept. 17.
33. <i>Plevna</i>	1877. szept. 21.
34. <i>Ex tenebris</i>	1877. szept. 24.
35. <i>Vörös Rébék</i>	1877. szept. 26.
36. <i>Intés</i>	1877. szept. 29.
37. <i>Párviadal</i>	1877. okt. 4.
38. <i>Tetemre hívás</i>	1877. okt. 27.
39. <i>Almanach, 1878-ra</i>	1877. nov. 4.
40. <i>Népdal</i>	1877. nov. 7.
41. <i>Dal fogytán</i>	1877. nov. 19.
42. <i>A képmutogató</i>	1877. nov. 25.
43. <i>Hagyaték</i>	1877. dec. 1.
44. <i>Aisthetsis. (Megérzés.)</i>	1877. dec. 29.
<i>Formai nyűg</i>	1877. dec. 31.
45. <i>A szájasok</i>	1878. febr. 15.
46. <i>Az élet mint tivornya</i>	1878. márc. 23.
47. <i>A tölgyek alatt. Nro II.</i>	1878. máj. 8.
48. <i>Nem kell dér...</i>	1878. okt. 10.
49. <i>Fél Magyarság</i>	„régí”
50. <i>Harmincz év múlva</i>	1879. jan. 23.
51. <i>A magyar nyelv</i> ¹⁸¹	1879. jún.
52. <i>Egy ara sírkövére</i>	1880. jan.

¹⁷⁹ A könyvben nem szerepel, egy onnan kimetszett lapon található.

¹⁸⁰ Voinovich Géza közlése alapján: VOINOVICH 1951, 59-64.

¹⁸¹ A könyvben áthúzza szerepel.

53. <i>A jószágos özvegynek</i>	1880. jan. 27.
<i>Különbség</i>	1880. febr. 2.
<i>Csalfa sugár</i>	1880. márc. 16.
<i>Melyik talál</i>	1880. márc. 30.
<i>En philosophe</i>	1880. dec. 10.

II. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1878. febr. 27-ei ülés 2. pontjában olvasható a jelentés a Tetemre hívás felolvasásáról:

„A titkár jelenti, hogy a Társaság Közülése f. hó 10-én, a megállapított program szerint folyt le, de azon közbejött szép mozzanattal, hogy Arany János balladája előadása után a Két egyetem ifjúságnak küldöttsége díszes ezüst koszorút nyújtott át az elnökségnek a költő számára, e koszorút az ülés befejezése után, az elnök, az egész Társaság, a küldöttség s a közönségből is többek (...), Arany János szállására vitte s ott a költőnek átadta.”

III. A Szegedi Árvízkönyv létrejöttének folyamata a Kisfaludy Társaságban.

A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei alapján pontról-pontra végig lehet követni:

- 1879. márciusi havi ülés: 17. pont: Szász Károly javaslata alapján, a tagok ingyenes munkájával, megszületik a *Szegedi Árvízkönyv* ötlete.
- 1879. április 30-ai ülés 27. pontja tudósít az *Árvízkönyv* bizottságának kijelöléséről (Gyulai Pál, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Ágai)
- 1879. szeptember 24-ei ülés 65.pontja alatt közlik Ráth Mór kérését a tervezett művek beküldéséről.
- 1879. október 29-ei ülés 77. pont Szász Károly jelentést tesz az *Árvízkönyvről*.
- 1880. január 28-ai ülés 112. pont tartalmazza a tagok előfizetési felhívását.
- 1880. március 31-ei ülés 19. pontja leírja, hogy Szász Károly bemutatta az *Árvízkönyv* díszpéldányát.
- A *Kisfaludy Társaság iratai* között fellelhető Pálffy Ferenc, Szeged polgármesterének 1880 május 19-én érkezett, Gyulai Pálhoz intézett levele, melyben köszönetet mond az *Árvízkönyvért*. [MTAK Kt, Ms5741, 29. fol.]

IV. Aristophanes

A teljesség érdekében érdemes megemlíteni, hogy 1880-ban jelent meg három kötetben Arany Aristophanes-fordítása, amely mögött szintén Gyulai ténykedése állhat. Ennek megjelenése azonban nem gyakorolt komoly hatást a versek befogadására.

V. 1882-1894 között megjelent, Arany kései verseit tartalmazó kötetek:¹⁸²

- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Ráth Mór, 1883. (ARANY János *Összes Munkái* I.)
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Franklin [1884 után.]
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Ráth Mór, 1884.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Ráth Mór, 1885.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., [?], 1886.
- ARANY János *hátrahagyott versei*, Bp., 1886.
- *Kisebb költemények*, [?], [?], [?].
- *Kisebb költemények*, ARANY János, [Bp.], [Ráth Mór], 1891.
- *Kisebb költemények*, [?], [?], 1891.
- ARANY János, *Ószikék*, Bp., Ráth Mór, 1894.¹⁸³

VI. Tolnai Lajos *Egy nagy költő halálakor*:¹⁸⁴

Ez lovadra kapna – ez a törpe cigány –
Mást ez a sivalgó kopasz úr se kíván.
Nagy szerénységével tán csak annyit se várna:
csak felkaphatna a lovad farára

Hogy szeretnének ők, úgy mint én: félig sem
Nekem csak ember vagy, nekik már félisten;
Nekem mester vagy, király ő szájukban –
Valamelyikre, ha koronád rájutna.

¹⁸² Ez nem teljes felsorolás, csupán az OSzK-ban található kiadások jegyzéke. Jelzésértékűen sorolom fel őket azon okból, hogy bemutassam: sok kiadás jelenik meg, mégis 12 évnek kell eltelnie, hogy egy teljesebb kiadás is megjelenjen.

¹⁸³ Ez a kiadás ugyanabban az évben jelent meg, mint az általam kiválasztott ARANY 1894., ám ez a kiadás is sok hibát tartalmaz.

¹⁸⁴ TOLNAI Lajos, *Egy nagy költő halálakor*, Koszorú, 1883, 9. sz., 13.

VII. Felhasznált folyóiratok jegyzéke:

- A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam (1877–1882)
- A Petőfi Társaság lapja (1877–1878)
- Budapesti Szemle (1877–1905)
- Budapesti Hírlap (1881–1885)
- Egyetemes Philológiai Közlöny (1877–1889)
- Egyetértés (1882)
- Figyelő (1877–1888)
- Fővárosi Lapok (1877–1882)
- Hon (1877–1878)
- Irodalomtörténeti Közlemények (1877–1905)
- Koszorú (1879–1886)
- Pesti hírlap (1877–1882)
- Pesti Napló (1877–1882)
- Vasárnapi Újság (1877–1905)

VIII. Kéziratok lelőhelye:

- *Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei*: MTAK Kt, Ms5772
- *Kisfaludy Társaság iratai*: MTAK Kt, Ms5741.

IX. Levelek lelőhelye:

Levelezők/	időpont/	lelőhely
• Arany Bezerdjé Istvánnénak	1880 jún. 27. után.	MTAK Kt K 1299
• Arany Conchanak	1879. aug. 23	MTAK Kt K 376/7
• Arany Erdélyi Mikes Rózának	1878. márc. 17.	OSZK Levelestár
• Arany Gyulaihoz	1877.okt.22.	ARANY Hátrahagyott [IV] 1888.
• Arany Nagy Miklóshoz	1878. jún. 18.	MTAK Kt K513/1374
• Arany Vadnayhoz	1878. jún. 22. előtt.	Kéry László, ItK, 1942, 60.
• Gyulai Aranyhoz	1877.okt.20.	MTAK Kt K513/161
• Gyulai Aranyhoz	1878. okt. 3.	MTAK Kt K513/162 I és II.
• Jókai Aranyak	1876. márc. 29.	Jókai Mór levelezése, 1876-1885, s. a. r. GYÖRFFY Miklós, Bp., Argumentum, 1992, 11-13.
• Nagy Miklós Aranyhoz	1878. jún. 21.	MTAK Kt K513/412
• Nagy Miklós Aranyhoz	1878. márc. 6.	MTAK Kt K513/411/a
• Nagy Miklós Aranyhoz	1878. márc. 6.	MTAK Kt K513/411/b
• Sárváry Antal Aranyhoz	1877.dec.31.	MTAK Kt K513/1331
• Vadnay Aranyhoz	1878. jónú. 22.	MTAK Kt K513/1242
• Vadnay Aranyhoz	1878. márc. 6.	MTAK Kt K513/1241

X. Rövidítésjegyzék:

- AJÖM I. ARANY János *összes művei* I., s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951.
- ARANY 1894. ARANY János *Kisebb költeményei* Teljes gyűjtemény I–II., RÁTH Mór, Bp., 1894.
- Arany 1981. ARANY János *költői művei* I., szöveggond. VEKERDY Tamás, Bp., Szépirodalmi, 1981.
- ARANY 2003. *Arany János* I–II, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003.
- ARANY Hátrahagyott. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezés* I–IV., Bp., 1888–1889.
- ARANY I. [1883]. ARANY JÁNOS *Kisebb költeményei*, Bp., Franklin társulat, [1883] (ARANY János *Összes Munkái* I.).
- ARANY II. 2003. *Arany János* II, s. a. r., jegyz. Szilágyi Márton, Bp., Osiris, 2003.
- ARANY kisebb [?]. *Arany János kisebb költeményei*, Bp., Franklin társulat, [?].
- ARANY L 1888. ARANY László, *Bevezetés*, I–XXXI = *Arany János hátrahagyott iratai és levelezés* I., Bp., 1888–1889.
- ARANY Munkái. ARANY János *Összes Munkái* I–VIII., kiadja RÁTH Mór, Bp., 1883–1885.
- BALOGH 1980. BALOGH László, *Az ihlet perce: A lírikus Arany*, Bp., Tankönyv, 1980.
- BARÁNSZKY-JÓB, 1957. BARÁNSZKY-JÓB László, *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, Bp., Akadémiai, 1957.
- BARTA 1953. BARTA János, *Arany János*, Bp., Művelt Nép, 1953.
- BARTA 1987. BARTA János, *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987.
- BARTA 2003. BARTA János, *Arany János és kortársai* I., Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2003.
- CSÁSZTVAY 2003. CSÁSZTVAY Tünde, *A hímveréb és a pillangó*, Holmi, 2003, 4.sz., 477–493.

- CSÁSZTVAY 2007. CSÁSZTVAY Tünde, *Reviczky Gyula összes verse II.*, [Bp.], Argumentum, 2007.
- EGY OLVASÓ 1879. EGY FIGYELMES OLVASÓ, *Még egyszer a „Tetemre-hívás”*, Pesti Napló, 1879, 184. sz. (júl. 31.) [Esti Kiadás], 2.
- EISEMANN 2010. EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010.
- ERCSEY 1883. ERCSEY Sándor, *Arany János életéből*, Bp., 1883.
- GREGUS, BEÖTHY 1885. *Magyar balladák*, magyarázzák GREGUS Ágost, BEÖTHY Zsolt, Bp., Franklin, 1885 (Jeles írók tára I.).
- GYULAI 1883. GYULAI Pál, *Arany János emlékezet*, Budapesti Szemle, 1883, 36. köt., 83. sz., 272–304.
- HANTZ 1888. HANTZ Jenő, *A humor és Arany János humora*, Figyelő, 1888, 24. köt., 241–263, 350–372.
- HATVANY 1902. HATVANY Lajos, *Arany halálának huszadik évfordulójára*, Budapesti Szemle, 1902, 112. köt., 270–277
- HOFFMANN 1879. HOFFMANN Frigyes, *Arany János Tetemre hívása, Fejtegeti Moller Ede*, EPhK, 1879, III. évf., 379–384.
- JANCsó 1883. JANCsó Benedek, *Arany János*, Figyelő, 1883, 14. köt., 1–22.
- JANCsó 1884. JANCsó Benedek, *Arany János lelki betegségeiről*, Figyelő, 1884, 321–340. Ua.: Koszorú, 1885, 34. sz., 539–541, 35. sz. 552–555, 36. sz. 566–577, 37. sz. 583–585.
- Kapcsos könyv 1962. ARANY János *Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- Kapcsos könyv 1977. ARANY János *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmányt írta KERESZTURY Dezső, [Bp.], Magyar Helikon/Akadémiai, 1977.
- Kapcsos könyv 1982. ARANY János *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány: KERESZTURY Dezső, Békéscsaba, Akadémiai/Helikon, 1982.
- KERÉNYI 1993. ARANY János, *Balladák, Őszikék*, szerk., jegyz. KERÉNYI Ferenc, Ikon, 1993. (Matúra klasszikusok 13.)
- KERÉNYI 2003. KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt, irodalmi nemzedékváltások tanúságaiból*, Holmi, 2003, 4. sz., 469–477.
- KERESZTURY 1937. KERESZTURY Dezső, *Arany János*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937.

- KERESZTURY 1982. KERESZTURY Dezső, *Arany János Kapcsos könyvéről*= ARANY JÁNOS *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány: KERESZTURY Dezső, Békéscsaba, Akadémiai/Helikon, 1982.
- KERESZTURY 1987. KERESZTURY Dezső, „Csak hangköre más”, Szépirodalmi, Bp., 1987.
- KUTHY 1887. KUTHY Dezső, *Arany nyelvének plasticitása*, Figyelő, 1887, 208–231.
- MAGYAR KÓDEX 2001. *Magyar Kódex V.*, főszerk. SZENTPÉTERI József, Bp., Kossuth, 2001.
- MÉSZÁROS 1879. MÉSZÁROS ISTVÁN, *A magyar nyelv az esztétikusoknál*, Magyar Nyelvőr, 1879, 8. évf., 301–305.
- MILBACHER 2009. MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: az Arany hagyomány a magyar kultúra emlékezetében*, Bp., Ráció, 2009.
- MOLLER 1878. MOLLER Ede, *Arany János „Tetemre hívása”*, Figyelő, 1878, 5. köt., 332–345.
- MOLLER 1879. MOLLER Ede, *Pesti Napló*, 1879, 172. sz. (júl. 17.) [Esti Kiadás], 2.
- NÉMETH G. 1970. NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, Bp., Magvető, 1970.
- NÉMETH G. 1985. NÉMETH G. Béla, *Századutóról, századelőről*, Bp., Magvető, 1985.
- NÉMETH G. 1995. NÉMETH G. BÉLA, *Kérdések és kétségek*, Bp., Balassi, 1995.
- NÉVY 1883. NÉVY László, *Arany János emlékezet*, Koszorú, 1883, 2. sz., 29–32, 3. sz., 45–48, 4. sz., 61–65.
- NYILASY 1998. NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1998.
- PÉTERFY 1888. PÉTERFY Jenő, *Őszikék*, Budapesti Szemle, 1888, 53. sz., 152–157.
- REVICZKY 1987. REVICZKY Gyula, *Jogosult-e a kozmopolita költészet*, Szegedi Napló, 1987, 106.sz. (nov.30.), 1–2.
- RIEDL 1885. RIEDL Frigyes, *Magyar balladák, magyarázzák Gregus Ágost, Beöthy Zsolt*, Budapesti Szemle, 1885 [Értesítő], 486–491.
- RIEDL 1918. RIEDL Frigyes, *Arany János lelki élete*, Bp., 1918.
- RIEDL 1982. RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Szépirodalmi, 1982.

- SÁFRÁN 1962. SÁFRÁN Györgyi, *A KAPCSOS KÖNYV verseihez...*= ARANY János *Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- SOMOGYI 1977. SOMOGYI Sándor, *Gyulai és kortársai: Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből*, s. a. r. SZÖRÉNYI László, Bp., Akadémiai, 1977.
- SÖTÉR 1962. SÖTÉR István, *A „Kapcsos könyv” és az Őszikék*= ARANY János *Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- S. VARGA 2005. S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai*, [?], Balassi, 2005
- SZABOLCSI 1985. *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1985.
- SZAJBÉLY 2000. SZAJBÉLY Mihály, *Mire figyel a Figyelő?* = *A magyar irodalmi kánon a 19. században*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijarat, 2000.
- SZÁSZ 1882. SZÁSZ Károly, *Arany Jánosról*, Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 694–695.
- SZÁSZ 1887. SZÁSZ Károly, *Arany Jánosról*, Vasárnapi Újság, 1887, 34. évf., 9. sz., 97–98.
- SZEGEDY-MASZÁK 1981. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Életének változó megítéléséről*, ItK, 1981, 561–578.
- SZILI 1996. SZILI József, *Arany hogy isteniül: az Arany-líra posztmodernitása*, Bp., 1996.
- SZINNYEI 1905. SZINNYEI Ferenc, *Arany humora*, Budapesti Szemle, 1905, 229–250, 373–399.
- TARJÁNYI 2007. TARJÁNYI Eszter, *Az értelmezésmódok ütközőpontjában* = *A magyar irodalom története 1800-tól 1900-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007.
- TARJÁNYI 2013. TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas, Editio Princeps, 2013.
- TOLNAI 1883. TOLNAI Lajos, *Egy nagy költő halálakor*, Koszorú, 1883, 9. sz., 13.
- TÓTH 1878. TÓTH Sándor, *Arany János Lyrájáról*, Figyelő, 1878, 287–302.

- VOINOVICH 1938. VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1860–1882*, Bp., 1938.
- Voinovich 1951. Voinovich Géza, *Arany János kiadatlan versei [Bonczék, Párviadal]*, Irodalomtörténet, 1951. (39. évf.) 1. sz., 59–64.
- ZILINSZKY 1900. ZILINSZKY Aladár, *Arany balladaforrásai*, ItK, 1900, 1–30, 129–157, 257–286.

XI. Bibliográfia:

- *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1985.
- ARANY János *hátrahagyott iratai és levelezés I-IV.*, Bp., 1888–1889.
- *Arany János I-II*, s.a.r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2003.
- ARANY János *Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- ARANY János *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány: KERESZTURY Dezső, Békéscsaba, Akadémiai/Helikon, 1982.
- ARANY János *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmányt írta KERESZTURY Dezső, [Bp.], Magyar Helikon/Akadémiai, 1977.
- ARANY János *Kisebb költeményei* Teljes gyűjtemény I-II., RÁTH Mór, Bp., 1894.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Franklin [1884 után.]
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., RÁTH Mór, 1884.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., RÁTH Mór, 1885.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., [?], 1886.
- ARANY János *hátrahagyott versei*, Bp., 1886.
- *Kisebb költemények*, [?], [?], [?].
- *Kisebb költemények*, ARANY János, [Bp.], [RÁTH Mór], 1891.
- *Kisebb költemények*, [?], [?], 1891.
- ARANY János, *Őszikék*, Bp., RÁTH Mór, 1894.
- ARANY János *kisebb költeményei*, Bp., Franklin társulat, [?].
- ARANY János *Kisebb költeményei*, Bp., Franklin társulat, [1883] (ARANY János *Összes Munkái* I.).
- ARANY János *költői művei* I., szöveggond. VEKERDY Tamás, Bp., Szépirodalmi, 1981.
- ARANY János *Összes Munkái* I-VIII., kiadja RÁTH Mór, Bp., 1883-1885.
- ARANY János *összes művei* I., s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951.
- ARANY János, *Balladák, Őszikék*, szerk., jegyz. KERÉNYI Ferenc, Ikon, 1993. (Matúra klasszikusok 13.)
- ARANY László, *Bevezetés*, I-XXXI = *Arany János hátrahagyott iratai és levelezés I.*, Bp., 1888–1889.
- BALOGH László, *Az ihlet perce: A lírikus Arany*, Bp., Tankönyv, 1980.

- BARÁNSZKY-JÓB László, *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, Bp., Akadémiai, 1957.
- BARTA János, *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987.
- BARTA János, *Arany János és kortársai I.*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2003.
- BARTA János, *Arany János*, Bp., Művelt Nép, 1953.
- CSÁSZTVAY Tünde, *A hímveréb és a pillangó*, Holmi, 2003, 4.sz., 477–493.
- CSÁSZTVAY Tünde, *Reviczky Gyula összes verse II.*, [Bp.], Argumentum, 2007.
- EGY FIGYELMES OLVASÓ, *Még egyszer a „Tetemre-hívás”*, Pesti Napló, 1879, 184. sz. (júl. 31.) [Esti Kiadás], 2.
- EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010.
- ERCSEY Sándor, *Arany János életéből*, Bp., 1883.
- GYULAI Pál, *Arany János emlékezet*, Budapesti Szemle, 1883, 36. köt., 83. sz., 272–304.
- HANTZ Jenő, *A humor és Arany János humora*, Figyelő, 1888, 24. köt., 241–263, 350–372.
- HATVANY Lajos, *Arany halálának huszadik évfordulójára*, Budapesti Szemle, 1902, 112. köt., 270–277
- HOFFMANN Frigyes, *Arany János Tetemre hívása, Fejtegeti Moller Ede*, EPhK, 1879, III. évf., 379–384.
- JANCsó Benedek, *Arany János lelki betegségeiről*, Figyelő, 1884, 321–340. UA.: Koszorú, 1885, 34. sz., 539–541, 35. sz. 552–555, 36. sz. 566–577, 37. sz. 583–585.
- JANCsó Benedek, *Arany János*, Figyelő, 1883, 14. köt., 1–22.
- KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt, irodalmi nemzedékváltások tanúságaiból*, Holmi, 2003, 4. sz., 469–477.
- KERESZTURY Dezső, *„Csak hangköre más”*, Szépirodalmi, Bp., 1987.
- KERESZTURY Dezső, *Arany János Kapcsos könyvéről*= ARANY János *Kapcsos könyv*, kísérőtanulmány: KERESZTURY Dezső, Békéscsaba, Akadémiai/Helikon, 1982.
- KERESZTURY Dezső, *Arany János*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937.
- KUTHY Dezső, *Arany nyelvének plasticitása*, Figyelő, 1887, 208–231.
- *Magyar balladák*, magyarázzák GREGUS Ágost, BEÖTHY Zsolt, Bp., Franklin, 1885 (Jeles írók tára I.).
- *Magyar Kódex V.*, főszerk. SZENTPÉTERI József, Bp., Kossuth, 2001.
- MÉSZÁROS István, *A magyar nyelv az esztétikusoknál*, Magyar Nyelvőr, 1879, 8. évf., 301–305.

- MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama: az Arany hagyomány a magyar kultúra emlékezetében*, Bp., Ráció, 2009.
- MOLLER Ede, *Arany János „Tetemre hívása”*, Figyelő, 1878, 5. köt., 332–345.
- MOLLER Ede, *Pesti Napló*, 1879, 172. sz. (júl. 17.) [Esti Kiadás], 2.
- NÉMETH G BÉLA, *Kérdések és kétségek*, Bp., Balassi, 1995.
- NÉMETH G Béla, *Századutóról, századelőről*, Bp., Magvető, 1985.
- NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, Bp., Magvető, 1970.
- NÉVY László, *Arany János emlékezete*, Koszorú, 1883, 2. sz., 29–32, 3. sz., 45–48, 4. sz., 61–65.
- NYILASY Balázs, *Arany János*, Bp., Korona, 1998.
- PÉTERFY Jenő, *Őszikék*, Budapesti Szemle, 1888, 53. sz., 152–157.
- REVICZKY Gyula, *Jogosult-e a kozmopolita költészet*, Szegedi Napló, 1987, 106.sz. (nov.30.), 1–2.
- RIEDL Frigyes, *Arany János lelki élete*, Bp., 1918.
- RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Szépirodalmi, 1982.
- RIEDL Frigyes, *Magyar balladák, magyarázzák Gregus Ágost, Beöthy Zsolt*, Budapesti Szemle, 1885 [Értesítő], 486–491.
- SÁFRÁN Györgyi, *A KAPCSOS KÖNYV verseihez...= ARANY János Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- SOMOGYI Sándor, *Gyulai és kortársai: Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből*, s. a. r. SZÖRÉNYI László, Bp., Akadémiai, 1977.
- SÖTÉR István, *A „Kapcsos könyv” és az Őszikék= ARANY János Kapcsos könyv*, jegyz. SÁFRÁN Györgyi, kísérőtanulmány: SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1962.
- S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai*, [?], Balassi, 2005.
- SZAJBÉLY Mihály, *Mire figyel a Figyelő? = A magyar irodalmi kánon a 19. században*, szerk. TAKÁTS József, Bp., Kijarat, 2000.
- SZÁSZ Károly, *Arany Jánosról*, Vasárnapi Újság, 1882, 44. sz., 694–695.
- SZÁSZ Károly, *Arany Jánosról*, Vasárnapi Újság, 1887, 34. évf., 9. sz., 97–98.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Életének változó megítéléséről*, ItK, 1981, 561–578.
- SZILI József, *Arany hogy istenül: az Arany-líra posztmodernitása*, Bp., 1996.
- SZINNYEI Ferenc, *Arany humora*, Budapesti Szemle, 1905, 229–250, 373–399.
- TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas, EditioPrinceps, 2013.

- TARJÁNYI Eszter, *Az értelmezésmódok ütközőpontjában = A magyar irodalom története 1800-tól 1900-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007.
- TOLNAI Lajos, *Egy nagy költő halálakor*, Koszorú, 1883, 9. sz., 13.
- TÓTH Sándor, *Arany János Lyrájáról*, Figyelő, 1878, 287–302.
- VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1860–1882*, Bp., 1938.
- Voinovich Géza, *Arany János kiadatlan versei [Bonczék, Párviadal]*, Irodalomtörténet, 1951. (39. évf.) 1. sz., 59–64.
- ZILINSZKY Aladár, *Arany balladaforrásai*, ItK, 1900, 1–30, 129–157, 257–286.